

An Analysis of the Continuity of Status and Multifaceted Roles of Influential Local Families: A Case Study of the Sadat Sharifi Hosseini Shirazi Family in Fars (1495–1913)

Hadi Keshavarz ¹

1. Corresponding Author, Ph.D. Graduated in Iranian History, Islamic course, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: hadi.keshavarz84@gmail.com

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
5, July, 2024

In Revised Form:
8, July, 2025

Accepted:
11, July, 2025

Published Online:
12, January, 2026

Abstract

Local influential families, depending on their status and various actions, have always been among the influential provincial groups. Awareness of the actions, power elements, and the contexts of status continuity these families is essential for understanding and analyzing historical events. the Sadat Sharifi Hosseini Shirazi family, with a presence of several centuries (1375–1963), held various influential positions in politics (including law enforcement...), religion (such as custodianship of Shah Cheragh Shrine...), and society (serving as the spiritual leader of the Sufi Zahabiya order), and were among the multifaceted influential families Therefore, given the influential presence of the Sharifi Hosseini family, this study employs a descriptive analytical method, utilizing historical sources to examine the activities and engagements of this family. The findings of this study indicate that the family, by relying on their unique attributes such as hereditary legitimacy, accumulated administrative experience, and through interactions with the ruling political powers attained the highest positions within the structure of Fars, the simultaneous combination of the leadership of the Zahabiya Sufi order and the custodianship of the Shah Cheragh shrine in certain members of this family, such as Mirza Abd al-Nabi (1738-1815), Mirza Abolqasem Raz (1797-1869), and Majd al-Ashraf (1827-1912), led to a significant increase in their status and influence in Fars. On the other hand, their involvement in cultural activities played a significant role in enhancing their social status. The findings also provide precise information about the actions and influence of this family, especially its most renowned members.

Keywords: Fars, Local Influential Families, Sharifi Hosseini Family, Continuity of Status, Zahabiya Order, Custodianship of Shah Cheragh

Cite this The Author (s): Keshavarz, H., (2025-2026). An Analysis of the Continuity of Status and Multifaceted Roles of Influential Local Families: A Case Study of the Sadat Sharifi Hosseini Shirazi Family in Fars (1495–1913), Historical Sciences Studies, Vol.17, No 2, Serial No.40 – Autumn & Winter: (193-222)- DOI: [10.22059/jhss.2025.378529.473724](https://doi.org/10.22059/jhss.2025.378529.473724)

Publisher: University of Tehran

https://jhss.ut.ac.ir/article_102682.html?lang=en

1.Introduction

The analysis and examination of historical events in Fars, most of which family-centered, require an understanding of the influential local families and an explanation of their prominent characteristics. Local influential families, as an integral part of Fars society, traditionally held political, administrative, religious, and judicial positions through hereditary succession. In the political sphere, they played an undeniable role in stability and coordination of local governance and maintaining order in the local community, especially during transitional periods between the rise and fall of governments. During transitional periods, when the central government collapsed, these families effectively took control of regional governance, wielding executive power. In the social sphere, local influential families, holding positions tied to the daily activities of people from various social classes, acted as intermediaries between political authorities and the population in various events, gaining significant credibility and influence through their role as social intermediaries. Additionally, the actions and activities of local influential families shaped the political and social environment of Fars, with many historical events occurring as a direct outcome of their engagement.

The deeply rooted Sadat Sharifi Hosseini family, present in Fars from the eighth century AH, was among the most influential families, which can be considered a multifaceted dynasty, its administrative and intellectual activities spanned across diverse political, religious, and social spheres.

Throughout their history, this family held a long list of bureaucratic, religious, and cultural positions. The simultaneous occupation of multiple political and social positions by several of its members was one of their most distinctive characteristics; For example, Mirza Mohammad Hossein Sharifi, a prominent member of the family, held the offices of Governor, Chief Constable, and Custodian of the Shah Cheragh Shrine simultaneously, being a key political figure in Fars during the Afsharid era, especially after the death of Nader Shah. Other notable members include Mirza Habibollah Sharifi (Custodian of Shah Cheragh Shrine, Chief Constable, Judge) and Mirza Abolqasem Sharifi Raz (1797-1869), who was the Custodian of Shah Cheragh Shrine and the leader of the Zahabiya Sufi order.

The continuity of positions within this family was remarkable, as the custodianship of the Shah Cheragh shrine remained between the members from the 10th to the 14th century AH. Due to the social and religious status, the family was highly respected by the ruling powers, and as well as their political and bureaucratic roles, they were also active and influential in cultural and social affairs. Despite the great significance of this family in the history of Fars, no independent research has been conducted on them so far, most sources and studies only providing scattered and general references to some members of the family.

The most significant research on this subject is a book titled *Cheragh-e Iman* (light of belief) or *Golchin-e Sharifi*, written by Ebrahim Sharifi Hosseini (a descendant of Mirza Abolqasem Sharifi Hosseini, known by the pen name Raz) in 1344 SH (1965 AD), containing valuable and insightful material, primarily focusing on legal disputes and conflicts between the descendants of the family with the custodianship of the Shah Cheragh shrine during the Pahlavi era. Asadollah Khavari, another affiliate of the family, also wrote a book titled "*Zahabiya: Scientific Sufism – Literary Works*", in which he refers to the spiritual leaders of the Zahabiya order within this family and their literary contributions, but does not focus on the social, political, and religious activities of these leaders and other members of the Sharifi Hosseini family. As the author himself acknowledges: "I am not a historian and do not aim to conduct historical research, especially since this book transcends time and place, as its discussions revolve around prominent figures in science, literature, philosophy, wisdom, Sufism, and mysticism, as well as their works and writings." (Khavari, 1983: 355).

Given the absence of an independent and comprehensive study on this family, efforts have been made to address this subject based on primary family sources (records of the custodianship of Shah Cheragh and Khanqah-e Ahmadi) as well as other historical sources relevant to the topic. Therefore, this research aims to analyze and examine the continuity of status and the multifaceted roles of this family within three main domains: local politics, religious administration, and Sufi-affiliated activities by

addressing the following questions: 1) How did the process of formation and continuity of the Sharifi Hosseini family's position within the structure of local power 2) which influential factors and sources contributed to the continuity of their roles and the consolidation of their status? 3) In which contexts and circumstance was their status and influence challenged?

It appears that the continuity of status and active role of the Sadat Sharifi Hosseini Shirazi family throughout the historical transformations of Fars was influenced by several factors. These included access to sources of religious legitimacy; effective presence in stabilized local institutions such as administrative and security positions such as minister, governor, chief constable, court scribe, secretary and etc, as well as religious offices, Sheikh al-Islam office, Friday Imamate, judicial positions; and a positive historical memory within the local community, based on their cultural legacy and prominent scholars. Institutions such as the custodianship of religious shrine, local administrative, and their affiliation with the Zahabiya Sufi order provided the grounds and frameworks for the continuity and reconstruction of the family's position in political, social, and cultural arenas. Conversely, the presence of rival influential in political arena posed a significant challenge to their position.

تحلیلی بر تداوم جایگاه و نقش‌های چندوجهی خاندان‌های متنفذ محلی؛ نمونه پژوهشی خاندان سادات شریفی حسینی شیرازی در فارس (۹۰۰-۱۳۳۱ ه.ق)

هادی کشاورز^۱

hadi.keshavarz84@gmail.com

۱. نویسنده مسئول، دانش آموخته دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

خاندان‌های متنفذ محلی با توجه به جایگاه و کنش‌های مختلف، همواره از گروه‌های تاثیرگذار، و آگاهی از کنش‌ها، مولفه‌های قدرت و زمینه‌های تداومشان، از ضروریات شناخت و تحلیل رویدادهای تاریخی است. خاندان سادات شریفی حسینی شیرازی با حضور چند قرن (۷۷۷-۱۳۸۳ ه.ق) در مناصب مختلف سیاسی (وزارت، صاحب اختیاری، کلانتری،...)، مذهبی (صدارت، شیخ الاسلامی، تولیت شاهچراغ،...) و اجتماعی (قطب سلسله صوفی ذهبیه) از جمله خاندان‌های متنفذ، دارای نقش‌های چندوجهی بودند. با توجه به نفوذ تاثیرگذار این خاندان در محیط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی فارس، در این پژوهش، با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و منابع تاریخی به کنشگری آنان پرداخته می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد خاندان سادات شریفی حسینی شیرازی با تکیه بر مولفه‌هایی چون مشروعیت خاندانی، تجربه‌های دیوانی، و در سایه تعامل با قدرت‌های سیاسی حاکم، به تداوم جایگاه خود در سطوح مختلف حکمرانی و جامعه محلی پرداختند. جمع شدن همزمان قطبیت سلسله ذهبیه و تولیت بقعه شاهچراغ در بعضی از اعضای این خاندان چون، میرزا سید عبدالنبی (۱۱۵۱-۱۲۳۱ ه.ق)، میرزا ابوالقاسم راز (۱۲۱۲-۱۲۸۶ ه.ق)، مجدالاشرف (۱۲۴۳-۱۳۳۱ ه.ق) نیز منجر به افزایش بیش از پیش جایگاه و نفوذشان شد. از طرفی نقش‌آفرینی آنان در چهارچوب فعالیت‌های فرهنگی تاثیر مهمی در ارتقاء موقعیت اجتماعی‌شان داشت. نتایج حاصل همچنین اطلاعات دقیقی از چگونگی عملکرد این خاندان، به ویژه مشهورترین اعضای آن بیان می‌کند.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۴/۱۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۶/۱۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۸/۲۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۱/۰۱

واژه‌های کلیدی:

فارس، خاندان‌های متنفذ

محلی، خاندان شریفی

حسینی شیرازی، تداوم

جایگاه، سلسله ذهبیه،

تولیت شاهچراغ

استناد: کشاورز، هادی؛ (۱۴۰۴). تحلیلی بر تداوم جایگاه و نقش‌های چندوجهی خاندان‌های متنفذ محلی؛ نمونه پژوهشی خاندان سادات شریفی حسینی شیرازی در فارس (۹۰۰-۱۳۳۱ ه.ق)، پژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان، شماره پیاپی ۴۰ - (۲۲۲-۱۹۳).

DOI: 10.22059/jhss.2025.378529.473724

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

https://jhss.ut.ac.ir/article_102682.html?lang=fa

۱. مقدمه

خاندان‌های متنفذ محلی، با در دست داشتن موروئی، سمت‌ها و مناصب گوناگون سیاسی و دیوانی،... از کنشگران مهم، و نقش قابل توجه در ایجاد ثبات و انتظام جامعه محلی، بخصوص در دوران فترت بین حکومت‌ها داشتند. کنش‌ها و فعالیت‌های این خاندان‌ها بر محیط سیاسی و اجتماعی اثرگذار و بسیاری از حوادث و رویدادهای تاریخی در نتیجه کنشگری آنان روی می‌داد. برخلاف تصویری که خاندان‌های متنفذ محلی را صرفاً در چارچوب خویشاوندی یا نفوذ موقت می‌بیند، بر مبنای شواهد تاریخی، برخی از این خاندان‌ها، با دستیابی به جایگاهی پایدار و تاثیرگذار در ساختارهای محلی، به حفظ این موقعیت در چندین نسل پرداختند. تثبیت این موقعیت‌ها، اغلب از طریق پیوند با نهادهای مختلف سیاسی، مذهبی و اجتماعی، امکان‌پذیر بود. بررسی تداوم جایگاه چنین خاندان‌هایی، به ویژه در مناطقی چون فارس، که بخش اعظم رویدادهای تاریخی آن، خاندان محور تلقی می‌شود. به درک عمیق‌تری از ساز و کارهای قدرت محلی منجر می‌شود. خاندان ریشه‌دار سادات شریفی حسینی، از خاندان‌های متنفذ چندوجهی، با دامنه گسترده فعالیت‌های اجرایی و فکری، در طی چند سده، در سه عرصه سیاسی، مذهبی و طریقتی حضور فعال داشتند. نقش‌آفرینی همزمان اعضای این خاندان چون، میرزا محمد حسین شریفی - در مناصب صاحب‌اختیاری، کلانتری و تولیت بقعه شاه چراغ- و میرزا حبیب الله شریفی- در مناصب تولیت بقعه شاهچراغ، کلانتر، قضاوت- و میرزا ابوالقاسم شریفی راز - در منصب تولیت بقعه شاهچراغ و جایگاه قطب سلسله صوفی ذهبیه- جلوه ای روشن از کارکردهای چندوجهی آنان است.

علی‌رغم اهمیت این خاندان تاکنون پژوهش مستقل و منسجمی در مورد آنان انجام نگرفته‌است. بیشتر منابع و پژوهش‌ها به اشارات کلی و پراکنده در مورد بعضی از اعضای آن بسنده کرده‌اند. مهمترین پژوهش‌ها در این باره، کتابی با عنوان: *چراغ/ایمان* یا گلچین شریفی نوشته ابراهیم شریفی حسینی (نواده میرزا ابوالقاسم شریفی حسینی متخلص به راز) در سال (۱۳۴۴ه.ش) است. این کتاب با وجود مطالب مفید و ارزنده بیشتر حاوی اختلافات و دعاوی حقوقی نوادگان این خاندان با تولیت وقت شاهچراغ در دوران پهلوی است. اسدالله خاوری از وابستگان دیگر این خاندان، نیز کتابی با عنوان: *ذهبیه تصوف علمی-آثار ادبی نگاشته* که در آن اشاراتی به اقطاب ذهبی این خاندان و آثار ادبی آنان دارد. در این کتاب، کنش‌های اجتماعی، سیاسی و مذهبی این اقطاب و دیگر اعضای خاندان شریفی حسینی موردتوجه قرارنگرفته‌است. بطوری که خود مولف اذعان دارد که «نگارنده مورخ نیست و در مقام تحقیق تاریخی نمی‌باشد خاصه که این کتاب بر فراز زمان و مکان قرار دارد زیرا مباحث آن بر محور رجال نامی علم ادب، فلسفه، حکمت، تصوف و عرفان و آثار و تالیفات ایشان دور می‌زند» (خاوری، ۱۳۶۲: ۳۵۵) از این رو این پژوهش بر اساس منابع دست اول خاندانی(منابع تولیت شاهچراغ و خانقاه احمدی) می‌کوشد، به تحلیل روند تداوم جایگاه و نقش‌های چندوجهی این

خاندان در سه حوزه‌ی سیاست محلی، مدیریت مذهبی، و فعالیت‌های طریقتی پردازد. تا ضمن تحلیل موردی، به فهم سازکارهای استمرار موقعیت کنشگران تاریخی کمک کند. بر این اساس در این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش‌ها هستیم: فرایند شکل‌گیری و استمرار جایگاه خاندان شریفی حسینی در ساختار قدرت محلی چگونه صورت گرفت؟ کدام عوامل و منابع اثرگذار، زمینه ساز تداوم نقش‌آفرینی و تثبیت موقعیت این خاندان شدند؟ در چه زمینه‌ها و بسترهایی، جایگاه و نفوذشان با چالش مواجه شد؟

به نظر می‌رسد استمرار جایگاه و نقش‌آفرینی خاندان سادات شریفی حسینی شیرازی در سیر تحولات تاریخی فارس، متأثر از عواملی چون دسترسی به منابع مشروعیت مذهبی، حضور موثر در نهادهای محلی تثبیت شده مانند مناصب اداری و امنیتی چون وزارت، صاحب اختیاری، کلانتری، کتابت، منشی‌گری،... و مناصب مذهبی چون صدرات، شیخ الاسلامی، امام جماعت و قضاوت، و برخورداری از حافظه تاریخی مثبت در ذهن جامعه محلی با توجه به پیشینه فرهنگی و فعالیت علمای برجسته‌شان بود. نهادهایی چون بقعه مذهبی تحت تولیت، دستگاه‌های اداری محلی، و پیوند با طریقت ذهبیه، بستر و زمینه‌ساز تداوم و بازسازی جایگاه این خاندان در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بودند. این نهادها امکان انتقال قدرت و نفوذ از یک نسل به نسل دیگر را برای آنان فراهم و سبب شدند این جایگاه‌ها صرفاً به افراد وابسته نباشند بلکه به عنوان بخشی از ساختار اجتماعی بازتولید شوند. از طرفی با حضور خاندان‌های متنفذ رقیب، در عرصه سیاسی با چالش جدی مواجه شدند. لازم به یادآوریست که در این پژوهش نقش‌های چندوجهی (multifaceted roles) به نقش‌هایی که یک فرد یا گروه (چون خاندان شریفی) در چند حوزه مختلف به طور همزمان یا متوالی ایفا کنند گفته می‌شود.

۲. پیشینه خاندان سادات شریف حسینی شیرازی

جد بزرگ خاندان سادات شریفی حسینی شیرازی، میرسید شریف جرجانی (۷۰۴-۸۱۶ ه.ق)، متکلم و منطقی دان قرن هشتم هجری، را میرخواند «قدوه المحققین و افضل المتأخرین» (میرخواند، ۱۳۳۹: ۶/ ۱۶۱) و فصیح خوافی «مرتضی اعظم امیر» می‌نامد (خوافی، ۱۳۸۶: ۳/ ۹۲۲) هر چند پسوند جرجانی نشان از زادگاهش دارد (فسایی، ۱۳۶۷: ۱۱۳۸/۲) با اینحال برخی از منابع او را از قریه طاعون-توابع استرآباد- می‌دانند. (راقم سمرقندی، ۱۳۸۰: ۴۲) گزارشهای منابع در مورد نسب او نیز متفاوت است بنا به روایتی با ۱۳ واسطه به محمد بن زید فرمانروای علویان طبرستان (شوکانی، ۱۳۴۸: ۱/ ۴۸۸) و در روایت نسلهای متاخرتر، با بیست واسطه به امام چهارم شیعیان می‌رسد. (شریفی، ۱۳۴۴: ۱۴۹) سکونت دائمی شیخ و نوادگانش در شیراز، که بصورت جزئی از بدنه جامعه محلی درآمدند با دعوت شاه شجاع مظفری، جهت معلمی مدرسه دارالشفای شیراز محقق گردید. منابع در خصوص تاریخ سفرش به شیراز اتفاق نظر ندارند به عنوان نمونه میرخواند ۷۷۹ق، فسایی ۷۷۷ق،

راقم سمرقندی ۷۰۹، هر یک تاریخ متفاوتی را ذکر کرده‌اند (میرخواند، ۱۳۳۹: ۴/ ۵۵۶، فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۲، راقم سمرقندی، ۱۳۸۰: ۴۲). این دعوت نه تنها نشان دهنده جایگاه علمی ممتاز جرجانی، بلکه از سیاست فرهنگی برخی حاکمان محلی برای جذب نخبگان علمی نیز حکایت دارد. با این حال ثبات علمی شیراز در اثر تهاجم تیمور مختل شد و جرجانی همراه گروهی از نخبگان به اجبار به سمرقند برده شد (خوافی، ۱۳۸۶: ۳/ ۹۲۲). افرادی که «در هنرمندی عدیل و نظیر نداشتند» (میرخواند، ۱۳۳۹: ۶/ ۱۶۱). با درگذشت تیمور، میر سید شریف به شیراز بازگشت و در همانجا درگذشت (پیوست شماره ۱) (تستری، ۱۳۸۴: ۶۷-۶۸؛ لکھوی هندی، ۱۳۳۴: ۱۲۸). بنابر روایت داخلی خاندان شریفی، میرسید شریف در زمان تیمور عهده دار مناصب تولیت بقعه شاهچراغ، «قضاوت، نوبت، امام جمعه و جماعت» بود (شریفی، ۱۳۴۴: ۴۱). با این حال بررسی احوال و آثار وی شواهد قابل اعتنایی دال بر تصدی این مناصب بویژه تولیت بقعه شاهچراغ ارائه نمی‌کند. چنانچه در وقف‌نامه منسوب به امیر یوسف بن یعقوب جهانشاه (۸۶۹ق) مربوط به شاهچراغ نیز هیچ اشاره‌ای به تولیت این خاندان در قبل از صفویه ندارد (برای آگاهی بیشتر. ر.ک. مدرسی طباطبایی، ۱۳۵۳: ۲۴۵-۲۶۵)؛ و منابع تاریخی دوره تیموری هم مدارک کافی برای تاییده این ادعا فراهم نکرده‌اند.

نفوذ و تاثیرات خاندان شریفی محدود به زمان حیات میرسیدشریف نشد نوادگانش نیز در تداوم منزلت اجتماعی و علمی خاندان، نقشی جدی ایفا کردند. چنانچه سید شریف الدین علی دخترزاده او مشهور به سید شریف ثانی «منظور نظر کیمیا اثر شاه اسماعیل» گردید و به منصب صدارت رسید (رازی، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۴۱). سید شریف باقی، فرزند سید شریف ثانی، وزارت شاه تهماسب را داشت (همانجا)؛ و «مهمات جزوی و کلی دارالملک شیراز بی او سامان نمی یافت» (صفوی، بی‌تا: ۴۳) برادر وی، میرزاحیب‌الله، «قضا و کلانتری و شیخ الاسلامی دارالملک شیراز» را بر عهده گرفت (رازی، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۴۳). فردی که در سال (۹۰۷ق) با بردن نام ائمه شیعه در خطبه، در معرض مجازات شاه سلطان مراد آق‌قویونلوی قرارگرفت (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۳). امری که بیانگر پایداری جدی او به باورهای شیعی در دوره پیشا صفوی، یعنی پیش از نهادینه شدن رسمی تشیع در ساختار سیاسی و قدرت است. با این حال، تمامی اعضای خاندان در یک مسیر فکری و مذهبی قرار نگرفتند. میرزا مخدوم شریفی، فرزند سید شریف باقی، برخلاف مشی شیعی خانواده در این دوران، گرایشی شدید به تسنن داشت آن هم در زمان استقرار شیعه، به عنوان مذهب رسمی حکومت صفوی، از این رو، اثر معروفش نواقض علی الروافض را در رد تشیع نگاشت و در خدمت دستگاه فکری اهل سنت درآمد (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/ ۱۴۸، ۲۱۴-۲۱۶، تستری، ۱۳۸۴: ۱/ ۷۱). این انشعاب فکری درون این خاندان، خود نشان دهنده پیچیدگی‌ها و چندصدایی‌های درونی برخی خاندان‌های نخبه‌گرا و بازتابی از بحران‌های مذهبی اوایل صفوی است. لازم به یادآوریست که خاندان سادات شریفی حسینی شباهت اسمی با خاندان سادات شریفی حسنی داشتند که البته ارتباط این دو خاندان در حد شباهت اسمی باقی نماند و با ازدواج جد پدری سادات شریفی

حسینی، میر تاج‌الدین علی، با دختری از نوادگان میر سید شریف جرجانی به خویشاوندی منجر شد (فسایی، ۱۳۶۷: ۱۰۸۰/۲).

۳. روند تثبیت و افول جایگاه سیاسی در چارچوب دیوانسالاری

در بازه زمانی صفویه تا اواخر قاجار، ساختار دیوانسالاری در ایالات و ولایات ایران نقش محوری در نظم و اداره محلی ایفا می‌کرد. مروری بر پیشینه دیوانسالاری فارس نیز نشان می‌دهد. اگر چه در زمینه سیاسی، تهاجمات و تغییر و تحولات حاکمیت، ساختارهای سیاسی ایالت را به هم می‌ریخت. اما ساختارها و نهادها در زمینه امور دیوانی و اداری، کم و بیش حفظ و تداوم پیدا می‌کرد. در این ساختار، دستیابی به مناصب یکی از مهمترین مجاری دسترسی به منابع قدرت و نفوذ اجتماعی محسوب می‌شدند. گذشته از تصدی مقطعی مناصب مهمی چون وزارت یا صدارت، (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/ ۱۴۸: رازی، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۴۳، ۲۴۱) یکی از وجوه برجسته در روند قدرت‌گیری خاندان شریفی حسینی، نهادینه‌شدن برخی مناصب دیوانی در شاخه‌های این خاندان است. از جمله منصب قضای فارس برای مدت زمان طولانی در اختیار این خاندان بود. موضوعی که میرزا مخدوم در هنگام تصدی منصب قضای فارس بدان اشاره دارد (جعفریان، ۱۴۰۰: ۱۳۷). میرزا حبیب الله شریفی به عنوان «قاضی قضا و خلیفه و خلفاء» سالها به «ایالت شرعیات و حکومت ملیات» اقدام می‌نمود (شیرازی، ۲۰۲۱: ۱۵۱). قوام محمد شیرازی مولف رساله دستور که خود در اواخر عمر مدتی نیابت قضا و وکالت شرعیات او را بر عهده داشت در کتابش - حاوی دستورات عملیهای قضایی، معرفی قضا، حاکمان شرع، محاضر و سجلات در فارس - «محکمه مقدسه شریفیه» را تعریف کرده (همان) امیر سید شریف ثانی شخصیت چند وجهی دیگر این خاندان نیز «منصب ایالت شرعیات و حکومت ملیات با کلاتری» جمع کرده بود (همان: ۱۵۳).

منصب کلاتری که جایگاه مهمی در نظم‌بخشی اجتماعی، انتظامی و گاه قضایی در ساختار شهری شیراز داشت تا قبل از سال (۱۱۶۰ ه.ق) به مدت بیش از دویست سال (۹۱۹-۱۱۶۰ ه.ق) بصورت موروثی در تصاحب نوادگان دختری میر سید شریف از خاندان سادات شریفی حسینی بود. در سال (۱۱۶۰ ه.ق) با کشته شدن میرزا اسماعیل کلاتر به دست نادرشاه، و جانشینی او توسط میرزا محمد حسین شریفی حسینی، این منصب به نسل پسری میر سید شریف انتقال یافت (فسایی، ۱۳۶۷: ۱۰۸۰-۱۰۸۱). این تثبیت نسبی منصب عملاً باعث شد برخی از کارویژه‌های حکومتی، در اختیار نخبگان این خاندان قرارگیرد و آنان از طریق پیوند با قدرت، جایگاهی دیرپا در سلسله مراتب دیوانی یابند. در امتداد این روند نقش میرزا محمد حسین شریفی با دارا بودن چندین منصب، به عنوان برجسته‌ترین و متمایزترین فرد خاندان شریفی در ساختار دیوانسالاری فارس اهمیت مضاعف یافت. اولین روایت‌ها از کنشگری سیاسی او، از ملاقاتش با نادرشاه در سال (۱۱۴۲ ه.ق) (همزمان با سرکوب افغانها) و دادن راه‌حل‌های بجای و شایسته به او حکایت دارد

(کلانتر، ۱۳۲۵: ۶). مشارکت میرزا محمدحسین شریفی در مجلس تاجگذاری نادر در قالب هیئت بزرگان فارس، جایگاه ویژه او را نمایان می‌کند (کلانتر، ۱۳۲۵: ۱۱، فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۵۳۵). تا جایی که نادر تنها با میانجی‌گری او از کشتن حاج هاشم پدر حاج ابراهیم اعتمادالدوله (کلانتر دروه قاجار) گذشت (کلانتر، ۱۳۲۵: ۱۰۹).

با گذشت زمان روابط این خاندان با نادر مستحکم‌تر شد. دلایل این روابط حسنه ابتدا به جایگاه اجتماعی، نفوذ مذهبی و سابقه برجسته دیوانی خاندان شریفی حسینی و ثانیاً به شرایط سیاسی و اجتماعی آشفته فارس در این برهه زمانی، که شورش‌های پی‌درپی محمدخان بلوچ، تقی‌خان شیرازی، قیاقلی^۱ را در پی داشت برمی‌گشت (کلانتر، ۱۳۲۵: ۱۴-۱۸؛ استرآبادی، ۱۳۴۱: ۲۲۷، ۳۹۹، ۴۲۱، مروی، ۱۳۶۴: ۱/ ۳، ۳۴۸، ۹۴۸-۹۵۵). با توجه به این شرایط، نادر با ضمیمه کردن حکومت فارس به کلانتری، و «با موجب یک هزار و هشتاد تومان سالیانه» میرزا محمد حسین شریفی را صاحب اختیار نامید. لقبی که او را در زمره اولین دارنده این عنوان قرارداد (کلانتر، ۱۳۲۵: ۲۵).

کنش‌های سیاسی میرزا محمد حسین شریفی در حکومت افشار دو دوره را در برمی‌گیرد؛ در دوره نخست همزمان با حکومت نادر و با تکیه چندین ساله بر منصب صاحب اختیاری، و گسترش حوزه اختیارات تا این اندازه که بدون هیچ پرسش «پنجاه نفر را مرخص هستی گردن بزنی» قدرت و نفوذ قابل توجهی یافت (فسایی، ۱۳۶۷: ۵۷۶/۱). دوره دوم با کشته شدن نادرشاه شروع و اگر چه اختیارات زمان نادر را دارا نبود با این وجود بطور مداوم در رویدادهای تاریخی فارس به کنشگری پرداخت. چنانچه ضمن ضبط خزانه و سرکوب شورشیان کنترل فارس را در دست گرفت (کلانتر، ۱۳۲۵: ۳۰-۳۱). جانشینان نادر و فرستادگان‌شان همه به نفوذش اذعان و سعی در کسب حمایت او داشتند. از جمله صالح خان بیات (فرستاده عادلشاه) و فتحعلی خان افشار (فرستاده ابراهیم میرزا) تنها با قبول مشارکت او به حکومت پرداختند (همان: ۳۳-۳۴). با استیلای علیمردان خان بر شیراز در سال (۱۱۶۶ه.ق) نظر به اینکه در باب فقر عمومی تذکراتی داد، اموالش مصادره و از کار برکنار شد (همان: ۴۲). با چیرگی کریم خان زند بر فارس (۱۱۷۰ه.ق) و با فوت میرزا محمدحسین شریفی در همین سال، کریم خان زند به پاس حق شناسی از پشتیبانیش، میرزا محمد خواهرزاده او را به منصب کلانتری برگزید (همان: ۵۳-۵۴). جانشینان کریم خان زند- زکی خان، ابوالفتح خان و صادق خان- روابط سردی با او داشتند (همان: ۵۷، ۷۱). اما با به حکومت رسیدن علیمردان خان، و اضافه شدن حکومت فارس بر منصب کلانتری، قدرتش افزایش یافت (همان: ۷۹). مولف گیتی‌گشا فقدان حضور او در کنار آخرین فرمانروایان زند و «عنان اختیار... پایتخت دولت» به حاج ابراهیم خان کلانتر «لوی حسب یهودی نسب» دادن را یکی از دلایل ناکامی آنان می‌داند (نامی اصفهانی، ۱۳۶۳: ۳۳۹، ۳۴۲). با به قدرت رسیدن آقا محمد خان، کلانتر ابتدا در تهران و نهایتاً در اصفهان ساکن شد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۵۷: ۱۷). با مرگ او در اصفهان در سال (۱۲۰۰ه.ق) منصب

کلانتری نیز از خاندان شریفی حسینی رخت بر بست و در خاندان قوامی از نسل حاج ابراهیم کلانتر موروثی شد (فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۶۳۴، ۲/ ۹۶۲).

۴. شکل‌گیری و استمرار جایگاه مذهبی در قالب تولیت

تولیت، بقعه شاهچراغ که پیشینه آن به دوران اتابکان سلغری فارس می‌رسید (جنید شیرازی، ۱۳۶۴: ۳۳۴-۳۳۵؛ فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۲/ ۷۴۵). به مدت چندین قرن در اختیار خاندان شریفی حسینی قرار داشت (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۴، مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۲۸). هر چند روایت درون خاندانی (شریفی، ۱۳۴۴: ۱۴۹)؛ و مولف تذکره نگارستان دارا، سابقه تولیت را به دوره تیمور باز می‌گردانند (دنبلی، ۱۳۴۲: ۷۹/ ۱)؛ اما طبق روایت مشهور سابقه تولیت‌گیشان به قرن دهم باز می‌گشت. در مورد تاریخ دقیق آن در این قرن، نیز روایت‌های متناقضی وجود دارد بنا به گفته فسایی میرزا حبیب‌الله در سال (۹۰۹.ق) تولیت بقعه را در دست گرفت (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۳)؛ اما در وقف نامه نقش حجر - صورتی از قدیمی ترین سند موجود از وقف‌نامه شاهچراغ به نام میرزا حبیب الله که بر سنگ نگاشته و سابقا بر درگاه شاه چراغ نصب بود- سال شروع تولیت (۹۱۲.ق) ذکر شده که به نظر از اطمینان بیشتری برخوردار است (برای آگاهی بیشتر، ک.میرزا ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ۱۱). در ادامه میرزا حبیب‌الله شریفی تولیت آستانه را در اختیار میرزا خلیل‌الله فرزند بزرگ و سرپرستی مدرسه حبیبیه را به میرزا ابوالقاسم فرزند دیگر واگذاشت (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۳)؛ آگاهی ما از مراسم و سازوکار اداره تولیت شاهچراغ در زمان تصدی این خاندان اندک است. با این حال با همپوشانی اطلاعات منابع مختلف، به نظر می‌رسد بجز متولی در راس ساختار تشکیلات تولیت، مناصب مختلفی چون نائب التولیه، ناظم التولیه .. وجود داشت. در بین این مناصب و عناوین، نائب التولیه از اهمیت بیشتری برخوردار بود. بطوری که در پاره‌ای از اوقات دامنه اختیارات نائب التولیه چنان افزایش می‌یافت که از متولی اصلی جز اسمی باقی نمی‌ماند. چنانچه در زمان تولیت سید محمدباقر شریفی، میرزا محمد کلانتر با نفوذ خود، نایب التولیه، را تا سه نسل در خاندان خود برقرار و فرزندانش میرزا ابوالقاسم، محمد حسین عالی و نواده اش احمد روشن به مدت ۸۸ سال (۱۱۶۸-۱۲۵۶.ق) آن را در اختیار داشتند. در حالی که در طول این مدت سید محمدباقر شریفی حتی با عمر طولانی، عملاً اداره تولیت را در دست نداشت (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۴، شریفی، ۱۳۴: ۴/ ۴۵).

آگاهی ما از وضعیت و چگونگی اداره تولیت در زمان مجدالاشراف قرن سیزدهم هجری به واسطه کتابش آثارالاحمدیه به میزان کمی بهبود یافته است. مجدالاشراف خود شبهای دوشنبه و جمعه به دیدن «متولیان اجدادی اناالله برهانهم» می‌رفت در این شبها مجلس روضه، قرائت قرآن و خواندن «خطبه غرا پس از قرائت قراء» برقرار (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۳۴) و جهت استقرار نظم و امنیت در تولیت، معتمدالدوله حاکم فارس را وادار به برقراری «کشیک پنگانه شب و روز» کرده بود

(مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۳۵-۳۶) در زمان او متولی بر مناصبی چون امام جماعت، مؤذن، نگهبان، مامور نظافت.... نظارت می‌کرد و برادرانش میرزا محمدرضا نائب‌التولیه و میرزاهاشم ناظم‌التولیه با یک تقسیم‌کار خاندانی، به اداره تولیت می‌پرداختند. فرصت‌الدوله نقش میرزا محمد نائب‌التولیه را در «تمشیت و تنظیم» امورات بقعه ویژه می‌داند (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۲/ ۷۴۹). در صحن حرم، شیخ مفید و فرزندش عبدالحی امامت جماعت و مجالس وعظ داشتند (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۲/ ۷۴۹). امامت جماعت شیخ مفید مشهور به داور در این مکان شایسته توجه است او از اعضای خاندان امام جمعه بود خاندانی که از قرن ۱۲ تا دوره معاصر (پهلوی) منصب رسمی امامت جمعه و اجرای مراسم دینی در مسجد وکیل معروف به مسجد شاه (ساختمانی کریم خان زند) و همچنین در مسجد نو مشهور به اتابکی (ساختمانی زنگی ۶۱۵ ق) بر عهده داشتند (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۲/ ۷۳۶، ۷۳۸) از این منظر، خاندان امام جمعه همانند خاندان شریفی که تولیت را طی دوره طولانی در اختیار داشتند دارای جایگاهی مستمر و تثبیت شده در ساختار دینی شهر بودند. با این حال آنچه شیخ مفید را بطور خاص به خاندان شریفی نزدیک می‌کند نه صرفاً جایگاه نهادی، بلکه مشرب شخصی اوست زیرا بر خلاف شریعت محوری رایج در خاندان خود، توجه جدی به سیر و سلوک عرفانی کرد. سیر و سلوکی که با ریاضت‌های سخت همراه بود (مدرس تبریزی، ۱۳۷۴: ۵/ ۳۵۹). او در سال‌های پایانی نیز بجز امامت نماز در بقعه شاهچراغ در گوشه انزوا به سر برد (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۴۲/۱). این قرابت حالات و نوع زیست صوفیانه داور با مجدالاشراف که خود نیز از خاندان مذهبی پایبند به شریعت، در طریقتی با غلبه شریعت بر طریقت و ریاضت‌های شاق و سخت بود. زمینه نزدیکی و هم‌افقی میان دو شخصیت مذهبی در فضای شاهچراغ را فراهم کرد (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۱۰-۱۱، خاوری، ۱۳۶۲: ۳۹۶). در ساز و کار اداره حرم نیز خدمتگزاران و خادمین ساختاری موروثی داشتند که با درگذشت افراد کهنسال، اولادشان جایگزین می‌شدند. (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۷۴۹)

۴-۱. اختلافات درون‌خاندانی بر سر تولیت: رقابت و بازتولید جایگاه

پس از تثبیت نسبی جایگاه تولیت در این خاندان، انشعابات خاندانی که در نسل‌های پس از میرزا حبیب‌الله رخ داد. زمینه اختلاف بر سر تولیت و نقل و انتقال آن را فراهم کرد. در خصوص متولیان، اعضا و مناصب دینی این خاندان، فارسنامه ناصری به عنوان یکی از منابع محلی مهم، اطلاعات ارزشمندی ارائه می‌دهد. با این حال داده‌های ارائه شده توسط فسایی در این زمینه از جامعیت لازم برخوردار نیست و صرفاً به ذکر نام برخی از متولیان بسنده شده است به عنوان نمونه در این اثر اشاره ای به سید محمد باقر شریفی متولی بقعه و میرزا ابوالقاسم نایب‌التولیه فرزند میرزا محمد خان کلانتر نشده است. همچنین گزارشی در مورد تولیت افرادی چون عبدالنبی، فضل‌الله خاوری و نیابت تولیت میرزا محمد خان کلانتر وجود ندارد تمرکز اصلی گزارشها بیشتر بر اختلافات میان فرزندان میرزا ابوالقاسم بوده و در خصوص دعاوی دخترزادگاه

میرزا خلیل الله نیز گزارشی ارائه نشده است (برای آگاهی بیشتر، ر.ک برکت، ۱۳۹۷: ۸۸-۹۳). علاوه بر فسایی، دیگر منابع نیز در ترسیم سیر تاریخی اختلافات بر سر تولیت به ما کمک می کنند بر اساس این داده‌ها، با اینکه میرزا حبیب‌الله، تولیت را بر عهده فرزند بزرگش میرزا خلیل الله و نوادگانش گذاشت. اما بیشترین اختلاف بر سر تولیت در بین فرزندان میرزا ابوالقاسم (فرزند کوچک‌تر) شکل گرفت. این چرخش در تصاحب تولیت، همزمان با میرزا بدیع‌الزمان، (مقارن با حمله افغان‌ها) که با مرگش نسل فرزندان ذکور میرزا خلیل‌الله پایان یافت اتفاق افتاد. بعد از بدیع‌الزمان، میرزا محمد حسین شریفی (صاحب اختیار) برادرزاده او، از فرزندان میرزا ابوالقاسم، تولیت را به دیگر مناصب خود، صاحب‌اختیاری، کلاتتری اضافه کرد (کلاتر، ۱۳۲۵: ۶ فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۳). صاحب اختیار نیز که فرزند ذکوری نداشت. به تقسیم مناصب خود در بین خاندان شریفی پرداخت. او تولیت شاهچراغ را به برادر کوچکش میرزا ابوالقاسم و بعد از مرگ نابهنگامش به فرزندش میرزا عبدالنبی واگذار کرد. در ادامه منصب کلاتتری را به عهده خواهرزاده خود میرزا محمد کلاتر گذاشت و خود در مقام صاحب اختیاری باقی‌ماند. با این تقسیم بندی تولیت شاهچراغ عملاً در بین فرزندان و نوادگان میرزا ابوالقاسم تثبیت گردید (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۳، خاوری، ۱۳۶۲: ۳۴۹، کلاتر، ۱۳۲۵: ۴۶).

با اینحال هنوز زمینه برای بروز اختلافات جدید بر سر تولیت وجود داشت بخشی از این منازعات ریشه در دعوی نسل دخترزادگان این خاندان داشت. خاندان سادات دشتکی که از دخترزادگان میرزا بدیع‌الزمان شریفی محسوب می شدند (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۱۰۵۸). از مدعیان اصلی و مستمر تولیت بودند و در مقاطع مختلف، ادعاهایی علیه سایر شاخه‌های خاندان مطرح کردند. از جمله در نسخه خطی استشهادنامه‌ای ضمن زیرسوال‌بردن ادعای تولیت میرزا محمد حسین عالی شیرازی، «اعیان و اکابر اعظام» و «قاطبه ساکنین» شیراز را که از این موضوع آگاهی دارند به گواهی‌دادن فراخوانند (استشهاد و گواهی‌گواهان، بی تا). در همین زمینه نیز در رونوشتی به تاریخ (۱۲۸۹هـ.ق) از وقفنامه میرزا حبیب‌الله شریفی به ادعای احمد مستوفی از سادات دشتکی، «در محکمه» حاجی آقا محمد مجتهد علیه مجدالاشراف اشاره شده است (مستوفی، ۱۳۱۹: ش ۲۵۳۶). لازم به ذکر است اختلاف بین متولیان، باعث نوشتن رونوشت‌هایی از وقف‌نامه اصلی - دوره صفوی - شده بود (برای آگاهی بیشتر، ر.ک. Rezai, 2022: 58-63. «میرزا ابوالقاسم، ۱۳۹۸: ۱۶). تولیت خاندان شریفی بعد از مجدالاشراف تا دوران معاصر ادامه داشت (رکن زاده، ۱۳۳۸: ۳/ ۲۶۴-۲۶۵، بامداد، ۱۳۵۷: ۶/ ۳۰، شریفی، ۱۳۴۴: ۷۵)؛ و اختلافات متولیان با دیگر منسوبان خاندان به دوره معاصر (پهلوی) هم کشیده شد (شریفی، ۱۳۴۴: ۷۵). نکته قابل توجه در خصوص این اختلافات آن است که با وجود ایجاد تنش‌های گذرا، منزلت اجتماعی خاندان دچار فروپاشی نشد و جابجایی تولیت در میان شاخه‌های خاندانی، حضور فعال اعضای آن در نهادهای رسمی و مذهبی را کم رنگ

نکرد. بگونه‌ای که هر شاخه در پی تقویت اعتبار و تحکیم موقعیتش بود. بنابراین اختلافات درون خاندانی را نباید صرفاً نشانه‌ای از تضعیف جایگاه تلقی کرد. بلکه باید آن را در چارچوب بازتولید جایگاه تحلیل کرد. بدین معنا که خاندان شریفی حسینی نه تنها توانست تولیت را همچون سرمایه‌ای خانوادگی حفظ کند، بلکه آن را در رقابت‌های درونی مدیریت کرده و به عنوان ابزاری برای استمرار جایگاه به کارگیرد. با این حال این اختلافات پیامدهای منفی هم در پی داشت از جمله تضعیف مدیریت املاک موقوفی و کاهش محسوس درآمدهای حضرتی که به عنوان منابع مالی محسوب می شدند.

۲- تداوم تولیت خاندان شریفی (بر اساس فارسنامه ناصری، تذکره الاولیا پرویزی، گلچین شریفی)

ردیف	متولیان	دوره تولیت (قمری)	نسبت با متولی قبل
۱	میرزا حبیب الله شریفی		
۲	میرزا خلیل الله شریفی		فرزند
۳	بدیع الزمان	فوت پدر ۱۱۳۵	فرزند
۴	سید محمدحسین شریفی	۱۱۶۸-۱۱۳۵	پسر عمو
۵	سید محمدباقر شریفی		برادرزاده
۶	فضل الله خاوری	۱۲۵۶-۱۲۶۷	برادرزاده
۷	سید ابوالقاسم راز شیرازی	۱۲۶۷-۱۲۸۶	برادر
۸	سید جلال الدین محمد، مجد الاشراف	۱۲۸۶-۱۳۳۱	فرزند
۹	سید محمد رضاشریفی مجد الاشراف ثانی	۱۳۳۱-۱۳۴۵	برادر
۱۰	میرزا احمد آقا شریفی	۱۳۴۵-۱۳۵۱	فرزند
	میرزا مسیح موید التولیه	۱۳۵۱-۱۳۵۵	برادر
۱۱	سیدمحمد حسین شریفی	۱۳۵۵-۱۳۸۳	برادرزاده

۵. جایگاه طریقتی و پیوند با قطبیت سلسله ذهبیه

چندین تن از اعضای خاندان شریفی حسینی در سلسله صوفی ذهبیه عضویت داشتند و به بالاترین درجه در این سلسله یعنی مقام قطب رسیدند. پیشینه سلسله « علیه الهیه محمدیه علویه رضویه مهدویه معروفیه ذهبیه کبرویه » بنا به روایت داخلی، توسط اولین قطب سلسله معروف کرخی (حدود ۱۵۵ تا ۲۰۰) به امام رضا می‌رسید (پرویزی، ۱۳۴۶: ۱/۲). نجیب الدین رضا تبریزی قطب ذهبی، در منظومه عرفانی خود سبع المثانی در قالب ۶۳ بیت قطب‌های این سلسله را معرفی کرده‌است (تبریزی، بی تا، ۱۱۲-۱۱۴). اقطاب ذهبی از زمان علی نقی اصطهباناتی (فوق ۱۱۲۶) و جانشینش قطب الدین نیریزی در فارس ساکن و به فعالیت‌های طریقتی پرداختند (استخری، ۱۳۳۸: ۴۲، ۴۱۸، ۴۴۳، خاوری، ۱۳۶۲: ۱۹۰، ۱۹۷). سید محمد هاشم شیرازی (۱۱۰۹-۱۱۹۹ ه.ق) جانشین نیریزی، با به ازدواج درآوردن دختر خود با میرزا عبدالنبی شریفی (۱۱۵۱-۱۲۳۱ ه.ق) طبق سنت مصاهرت (به

دامادی درآوردن) در تعیین قطب ذهبیه، عملاً خاندان شریفی حسینی را با سلسله ذهبیه پیوند داد (دیوان بیگی: ۱۳۶۴: ۱/ ۵۳۵). نکته جالب اینکه با تصاحب مقام قطب توسط خاندان شریفی این سنت چهار صد ساله بدون گسست از زمان میرسید علی همدانی (اواخر قرن ششم هجری) پایان یافت و به شکل موروثی در این خاندان درآمد (خاوری، ۱۳۶۲: ۳۵۰). میرزا عبدالنبی به مدت ۳۲ سال (۱۱۹۹-۱۲۳۱ ه.ق) مقام قطبیت طریقت ذهبی را در اختیار داشت. او بدون داعیه و با اهتمام به رعایت شریعت توانست تا حدی ذهبیه را از تحریکاتی که بر ضد دیگر سلسله‌های صوفیانه بود، حفظ کند. منابع ذهبی او را سلطان المشایخ یا سلطان الاولیاء می‌نامند. مولف طرائق الحقایق او را «عمیق المشرب... و خاموش کالبحر المحيط که از غایت حرکت ساکن می‌نماید» می‌داند. (نائب‌الصدر، بی تا: ۳/ ۳۳۰) بعد از میرزا عبدالنبی، فرزندش میرزا ابوالقاسم شریفی متخلص به راز به مقام قطب سلسله ذهبی رسید (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۷، راز شیرازی، بی تا: ۲۱). هدایت مولف ریاض العارفین او را «زیده العارفین» که «در عنقوان جوانی ..علامات پیری از ناصیه خالش هویدا و نشان بزرگی از چهره کمالش پیدا» معرفی می‌کند (هدایت، ۱۳۴۴: ۴۳۶-۴۳۷). ابوالقاسم راز به مدت پنجاه و پنج سال (۱۲۳۱-۱۲۸۶ ه.ق) عهده‌دار قطب ذهبی بود. او شش پسر داشت که فرزند ارشدش، میرزا جلال الدین مجدالاشراف به مدت ۴۵ سال (۱۲۸۶-۱۳۳۱ ه.ق) در مسند قطب ذهبیه، «جماعتی از سفره افادانش» بهره‌بردند (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۷).

۴- تداوم قطبیت خاندان شریفی حسینی (تنظیم براساس، فارسنامه، تذکره الاولیا پرویزی)

ردیف	نوع قطب	نام قطب ها	سالهای قطبیت	نسبت با قطب قبل
۱	اصلی	میرزا عبدالنبی	۱۱۹۹-۱۲۳۱	
۲	اصلی	ابولقاسم راز	۱۲۳۱-۱۲۸۶	فرزند
۳	اصلی	مجدالاشراف	۱۲۸۶-۱۳۳۱	فرزند
۴	شاخه فرعی	مجدالاشراف ثانی	۱۱۳۱-۱۳۴۵	برادر
۵	شاخه فرعی	میرزا احمد آقا	۱۳۴۵-۱۳۵۱	فرزند
۶	شاخه فرعی	میرزا محمد حسین	۱۳۵۱-۱۳۸۳	فرزند

بعد از مجدالاشراف هر چند سلسله ذهبیه دچار انشعابات شد با این حال هنوز گروهی از صوفیان ذهبیه بویژه ذهبیان آذربایجان، اعضای دیگر این خاندان را قطب سلسله دانستند (پرویزی، ۱۳۴۶: ۲۶، رکن زاده، ۱۳۳۹: ۳/ ۲۶۴).

۶. مولفه‌های تثبیت جایگاه و نفوذ

مجموع عواملی که در شکل‌گیری نفوذ و جایگاه خاندان شریفی نقش داشتند عبارتند از:

۶-۱. ارتباط با ساختار قدرت

ارتباط خاندان شریفی حسینی، با دربار و دیگر مناصب حکومتی (وزرا، امراء، حاکمان شهرها و...) با توجه به مناصبی که در اختیار داشتند ضروری می‌نمود. از این رو این خاندان به بسط و گسترش

روابط خود با مراکز قدرت نمودند. در پیوند با مراجع قدرت میرزا شریف شریفی، دختر میرزا شرف قاضی جهان از خاندان سادات متنفذ سیفی را به ازدواج خود درآورد (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/ ۱۴۸). قاضی جهان وزارت اعظم شاه طهماسب در ابتدای حکومتش را در اختیار داشت (روملو، ۱۳۵۷: ۳۹۱، ۳۴۲، ۴۰۰، کیاء گیلانی، ۱۴۰۹: ۴۴، ۴۱). میرزا مخدوم فرزند میرزا شریف نیز اگر چه در زمان شاه طهماسب به دلیل شائبه تسنن مورد بی‌مهری قرار گرفت (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/ ۱۴۸). اما بنا به زندگینامه خود نوشتش، تحت توجه خاص پریخان خانم (دختر شاه تهماسب)، به تجدید فرامین سلطانی در نگرفتن مالیات از زمین‌هایش در فارس و دیگر «تکالیف سلطانی» پرداخت (جعفریان، ۱۴۰۰: ۱۳۷). نزدیکی به قدرت سیاسی در کسب مناصب، در دستیابی این خاندان به تولیت شاهچراغ کامل مشهود است. از میان اعضای این خاندان، تنها افرادی که به قدرت سیاسی نزدیک بودند به کسب این منصب نائل شدند. اولین فرد این خاندان، میرزا حبیب الله به دستور شاه اسماعیل بخاطر قدرشناسی از عملش در بردن نام ائمه شیعه در خطبه، در زمان سلطان مراد آق‌قویونلو، آن را تصاحب کرد (فسایی، ۱۳۶۷: ۹۴۳/۲). گذشته از این میرزا حبیب الله با ریشه‌های خانوادگی قوی و پیوندهای استراتژیک نفوذ خود را افزایش داد. خاندان مادرش سیده آغارقیه از سادات «النقیب الهادی الحسینی» مورد احترام حاکم آق‌قویونلو، سلطان رستم و بر اساس سندی اقطاع تملیک دریافت کرده اند (افشار، ۱۳۵۲: ۲۱۴-۲۱۵، Rezai, 2022: 57). همسرش آغاخان دختر امیر نظام الدین عبدالباقی حسینی، از نوادگان شاه نعمت الله ولی و دارای مناصب عالی (صدر، وکیل، امیرالامرا) در زمان شاه اسماعیل صفوی، موقعیت او را تقویت کرد (Rezai, 2022: 57).

میرزا محمدحسین شریفی (صاحب اختیار) نیز با کمک نادرشاه تولیت غصب شده را بازگرداند. (کلانتر، ۱۳۲۵: ۶، ۱۰، فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۵۱۳) این رویداد در سال (۱۱۴۶ه.ق) نیز تکرار شد (کلانتر، ۱۳۲۵: ۱۰). به طوری که به سپاسگزاری از بازگشت دوباره تولیت در شاهچراغ «سفره ملوکانه» گسترداند (فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۵۲۸) میرزا محمد کلانتر هم با نفوذ سیاسی در زمان تصدی کلانتری دوره زندیه «از دولت خاقان کریم» روستاهای زیادی در اطراف شیراز، خفرک، کربال، مرودشت، بیضا خریداری کرد (کلانتر، ۱۳۲۵: ۶۵). دیگر اعضای خاندان نیز به فراخور زمان، توجه داشتند که نزدیکی به کانون‌های قدرت در رسیدن آنها به مقام تولیت چاره‌ساز است. میرزا فضل‌الله خاوری (۱۱۹۰-۱۲۶۶ه.ق)، فرزند ارشد میرزا عبدالنبی، با نزدیکی به میرزا محمد شفیع مازندانی، صدراعظم فتحعلی شاه به این مهم دست‌یافت (نواب، ۱۳۷۱: ۶۲۶، خاوری شیرازی، ۱۳۸۰: ۶/۱، فسایی، ۱۳۶۸: ۲/ ۹۴۵). در زمان او خاندان دشتکی، تولیت را از میرزا عبدالنبی گرفت. (خاوری، ۱۳۶۲: ۳۶۹) از این‌رو خاوری، در سال (۱۲۱۹ه.ق) برای بازپس‌گیری املاک موروثی به تهران رفت (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۵، ۹۴۷). سرانجام در سال (۱۲۵۶ه.ق) که حکومت فارس در اختیار «ولیعهد دوران

ناصرالدین میرزا» قرار گرفت. املاک موروثی اجدادی و تولیت بقعه متبرکه «که موروثی آباء عظام» و سالها «غصباً به دست بنی اعمام بود» را در دست گرفت (خاوری، ۱۳۸۰: ۱۰۶۸/۲).

ارتباطات گسترده این خاندان با مراکز قدرت و بزرگان و متنفذان حکومتی و ایالتی در زمان ابوالقاسم شریفی حسینی متخلص به راز برادر خاوری نیز ادامه داشت. نفوذ و جایگاه او در مرکز را از اقامتش در خانه مستوفی الممالک وزیر ناصرالدین شاه، در سفرش در سال (۱۲۸۲ه.ق) می توان فهمید. در همین سفر شاه به فرزندش میرزا جلال الدین، لقب مجدالاشراف داد (وحیدالاولیاء، ۱۳۳۲: ۳۷، پرویزی، ۱۳۳۲: ۱۵۴). ابوالقاسم راز خود در آغاز بعضی از تألیفات به ارتباطات و مناسبات با مقامات حکومتی اشاره و حتی به درخواست بعضی از آنها به تألیف کتاب پرداخته است. او کتاب طباشیر الحکمه، را به درخواست «چشم چراغ دودمان سلطانی قوی طالع بلند اختر» طهماسب میرزا حکمران فارس و کتاب شرح خطبه البیان را به درخواست «وزیر آصف نظیر فلاتون حکمت» مستوفی الممالک وزیر ناصرالدین شاه تألیف کرد (راز شیرازی، ۱۳۵۲: ۱۷، راز شیرازی، ۱۳۷۳: ۴).

مجدالاشراف نیز رویه اسلاف را در پیش گرفت از این رو به سبب روابط نزدیکش با حکومت مرکزی، زمینهای وقفی غصب شده از طرف نصیرالملک وزیر فارس را «بدون مداخله احدی به تصرف آستانه» درآورد (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۴۰). حتی با مرگ ناصرالدین شاه نیز حمایت های دربار و حکومت مرکزی از او قطع نشد (مجدالاشراف، ۱۳۲۰: ش ۹: ۲، پرویزی، ۱۳۳۲: ۱۵۸). مجدالاشراف در کتاب نعمت شش جهتی مظفریه، بطور شفاف غاصبان املاک تولیت از زمان حسینعلی میرزا فرمانفرما (حکمران فارس فرزند فتحعلی شاه) تا عصر مظفری را نام برده. (مجدالاشراف، ۱۳۲۰: ش ۸: ۲) و با حکم مظفرالدین شاه که املاک وقفی «کما فی السابق ضمیمه خاک موقوفه می باشد احدی را نمی رسد از دیوانیان که مداخله در این طایفه وقفیه نمایند» (همان: ش ۹: ۲). و اقدام نظام الملک حاکم فارس رقبای تولیت را به حاشیه راند. مجدالاشراف جهت سپاس گذاری از اقدامات حکمران و دربار، در سال (۱۳۱۷ه.ق) هدایایی ارسال و این کتاب را در مدح مظفرالدین شاه تألیف کرد (همان جا).

بطور کلی خاندان شریفی حسینی به واسطه قرار گرفتن در ساختار رسمی دیوان مذهبی و اقتضائات ساختاری منصب، تقابل مشهودی با حکومت مرکزی نداشتند که البته بخشی از این رفتار هم متأثر از مرام صوفیانه آنان بود که دخالت مستقیم در سیاست را مردود می دانستند رویکرد محتاطانه آنان در حوادث مهم قابل مشاهده است. از جمله در سال (۱۳۲۶ه.ق) که مردم فارس «از اثرات بلیه مذکور به مشروطه و مستبد» دچار دودستگی شدند، شاهچراغ و مسجد نو را محل اجتماع قرار دادند (وحیدالاولیاء، ۱۳۷۴: ۳۷). و حتی برخی از طریقت های صوفیانه چون شاخه مونس علیشاهی طریقت نعمت الهیه بویژه افرادی چون علی آقا ذوالریاستین وارد عرصه سیاسی شده و از مشروطه حمایت کردند. (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به بیضایی و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۰۲) مجدالاشراف در جواب درخواست طرفین که «ائمه و اشخاص کاره» را به تطمیع و تهدید به طرف خود دعوت می کردند.

۲۰۹ تحلیلی بر تداوم جایگاه و نقش‌های چندوجهی خاندان‌های متنفذ محلی؛ نمونه پژوهشی خاندان شریفی حسینی در فارس
سیاست بی طرفی خود را در قالب این دعا که «خدا در میان شما که اهل یک بلد و در یک مذهب هستید اصلاح فرماید» (وحیدالاولیاء، ۱۳۷۴: ۳۷)، اعلام، و تنها سعی در کاهش تنش و درگیری کرد.

۶-۲. تجربه‌های دیوانی

پیشینه دیوانی خاندان شریفی از عوامل مهم تاثیرگذار در جایگاه این خاندان محسوب می‌شد. حکمرانان که اغلب نیازمند افراد توانمند و کاردان در امور اجرایی و اداری بودند، با بهره‌گیری از آنان که دارای پیشینه عضویت در تشکیلات دیوانسالاری حکومت‌های قبل بودند، به رفع مشکلات و نیازهای دیوانی خود پرداختند. اعضای این خاندان نیز با استفاده از این فرصت‌ها، لیاقت و شایستگی خود را بروز دادند.

هر چند بیشتر اعضای خاندان شریفی حسینی در سلک کارگزاران محلی حکومت مرکزی در فارس بودند، با اینحال دایره قدرت و نفوذ گروهی از آنان به بیرون از مرزهای فارس کشیده شد. چنانچه در سال (۹۰۹ ه.ق) شاه اسماعیل در سفر به شیراز میر سید شریف شیرازی «از ابنای دختری علامه میر سید شریف جرجانی» را جزو ملازمین خود قرار داد. در ادامه در سال (۹۱۵ ه.ق) با کشتن قاضی محمد کاشی چون «انواع فسوق و افعال او ظاهر گشت» (حسینی قمی، ۱۳۸۳: ۹۸/۱)، میر سید شریف ثانی شیرازی را به مقام صدارت برگزید (رازی، ۱۳۷۸: ۲۴۱/۱). مقامی که بنا بر نوشته تذکره الملوک، وظیفه انتخاب حاکمان شرع، کارگزاران اوقاف و ریاست سادات، علما، قضات و متولیان و دیگر فعالان حوزه مذهبی را بر عهده داشت (میرزا سمیعا، ۱۳۳۲: ۲).

میر سید شریف ثانی چون در سال (۹۱۷ ه.ق) «در خلال احوال سوء مزاجی» از امیرنجم ثانی (وکیل نفس نفیس همایون شاه اسماعیل اول) دریافت کرد از صدارت کناره‌گرفت. با کشته شدن امیر نجم ثانی دوباره به مقام صدارت رسید (رازی، ۱۳۷۸: ۲۴۱/۱)؛ تا این که در جنگ چالدران کشته شد (ترکمان، ۱۳۵۰: ۴۳/۱، رازی، ۱۳۷۸: ۲۴۱/۱). فرزندش میرسید شریف باقی معاصر با شاه طهماسب در آغاز به وزارت عراق رسید. جالب اینکه در این زمان، در نظر او اختیارات بیشتر در منصب، بر جایگاه آن منصب در سلسله مراتب دیوانی ارجحیت داشت از این رو او کلاتنری شیراز را چون در آن «شهریار خود» بود نسبت به وزارت عراق بیشتر می‌پسندید. در نتیجه بعد از وزارت عراق «رایت قضا و کلاتنری شیراز» برافراشت. اما اختلاف با ابراهیم خان والی فارس، او را به وزارت دارابجرد قانع گردانید. در نهایت جایگاه او چنان ارتقاء یافت که «از ربض فلک هفتم درگذشته» به وزارت شاه تهماسب رسید (همان: ۲۴۲). میرزا مخدوم فرزند او نیز صدارت شاه اسماعیل دوم (۹۸۴-۹۸۵ ه.ق) را برعهده داشت (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱۴۸/۱، ۲۰۷، رازی، ۱۳۷۸: ۲۴۲/۱). ارتباط میرزا مخدوم و شاه اسماعیل فراتر از رابطه دیوانی بود. به گفته میرزا مخدوم «عزیزتر از خودش برای اوشدم» (جعفریان، ۱۴۰۰: ۱۳۷) میرزا مخدوم پس از ثبات در جایگاه بصورت علنی از تسنن شاه اسماعیل دوم پشتیبانی کرد. اما به سبب شرایط و اوضاع نامساعد ایران پس از مرگ شاه اسماعیل، به بغداد رفت و بعثت شهرت علمی مورد توجه دربار عثمانی واقع شد. وی مدتها قاضی القضاات دیار بکر، طرابلس شام،

استانبول، بغداد، مکه، آناتولی بود (ترکمان، ۱۳۵۰: ۱/ ۲۲۰-۲۲۱، رازی، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۴۲-۲۴۳، برای آگاهی بیشتر ر.ک. ۱۹۴-۱۵۳: Ghereghlou, 2019) حتی با وجود ناکامی و مهاجرت میرمخدوم، خاندان شریفی از صحنه دیوانسالاری و سیاست حذف نشد و اعضای دیگر این خاندان در فارس به گسترش فعالیت و نفوذ خود پرداختند.

آنان در قامت کلانتر، نظارت بر اصناف شهری مانند تنظیم قیمت‌ها و وزن‌ها، رسیدگی به شکایات و اختلافات تجاری و جابجایی کدخدایان محلات را برعهده داشتند (میرزا سمیع، ۱۳۳۲: ۴۷-۴۸) و در پاره‌ای از اوقات قدرتشان از سطح کلانتری بالاتر رفت. صاحب اختیار نمونه بارز این مورد بود. این خاندان همچنین عهده‌دار برگزاری و تامین هزینه جشن‌های مهم حکومتی بودند. چنانچه میرزا محمد کلانتر در سال (۱۱۸۰ه.ق) مسئولیت اداره عروسی ابوالفتح خان زند و پذیرایی از مهمانان مهم و سفرا را برعهده داشت (کلانتر، ۱۳۲۵: ۶۴-۶۵). جدا از منصب کلانتری بعضی از اعضای این خاندان در دیگر مناصب دیوانی فعالیت داشتند. میرزا فضل‌الله خاوری، (فوق ۱۲۶۶ه.ق) ابتدا ندیم مخصوص حسین‌علی میرزا فرمانفرما حکمران فارس، و پس از مسافرت به تهران در خدمت میرزا شفیع مازندرانی وزیر فتحعلی شاه، به «تحریر رسائل و تسطیر فرمایشات» او مشغول گشت (فسائی، ۱۳۶۸: ۲/ ۹۴۵). با فوت میرزا شفیع وزیر به دستور فتحعلی شاه عهده‌دار وزارت شاهزاده همایون میرزا، والی نواحی نهاوند شد (نواب، ۱۳۷۱: ۶۲۴ خاوری شیرازی، ۱۳۸۰: ۱/ ۶؛ فسائی، ۱۳۶۸: ۹۴۵). در ادامه منصب ملفوفه نگاری (نگارش فرمان شاه با مهر کوچک و بدون ثبت) را به عهده گرفت (دنبلی، ۱۳۴۲، ۱/ ۷۹، مجدالاشراف، ۱۳۲۰: ۲۹). در سطوح پایین‌تر این خاندان، کسانی چون میرزا سیدحسن خان، نواده میرزا محمد کلانتر نیز مدت مدیدی از عمرشان به حساب دیوانی منطقه فسا گذشت. (فسائی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۵)

۳-۶. تولیت و مدیریت موقوفات

در طول تاریخ فارس بقعه متبرکه شاهچراغ مورد احترام عموم طبقات مختلف اجتماعی قرار داشت (ابن بطوطه، ۱۳۷۰: ۱/ ۲۶۱). و گروهی از صالحان، عابدان و علما به آن توجه داشتند (زرکوب شیرازی، ۱۳۵۰: ۱۹۹). این بقعه گذشته از برگزاری مراسم عبادی، مکانی جهت ساماندهی زندگی اجتماعی در فارس به شمارمی‌آمد. سنت بست‌نشینی از دیگر کارکردهای آن بود (آصف، ۱۳۴۸: ۳۵۳-۳۵۴). در کتاب وقایع اتفاقیه به نمونه‌هایی از بست‌نشینی و حرکات اعتراضی مردم در این بقعه بعنوان مهمترین مرکز بست‌نشینی در فارس اشاره شده است (وقایع اتفاقیه، ۱۳۶۲: ۶۳۷، ۶۵۹).

جایگاه ویژه بقعه در معادلات سیاسی هم قابل توجه و اعتباری خاص به خاندان شریفی بخشیده بود. بطوری که در سال (۱۱۴۲ه.ق) افغان‌های سنی نیز برای سالم‌ماندن از آسیب‌های احتمالی پیروزی نادر، با بزرگان شیراز (میرزا محمد حسین شریفی) پیمان بستند با یکدیگر مسالمت رفتارکنند (فسائی، ۱۳۶۷: ۱/ ۵۱۱). در پی این توافق «در بقعه متبرکه شاه چراغ قسم خوردند» متعهد به

پیمان باشند (کلاتر، ۱۳۲۵: ۴). این بقعه همواره مورد توجه حاکمان بود. چنانچه نادرشاه افشار در سفر به شیراز «اولا به زیارت عتبه علیه شاهچراغ فایزگردید» (مروی، ۱۳۶۴: ۱/ ۳۴۸). سپس مبلغ یک هزار و پانصد تومان جهت تعمیر و مقدار هفتصد و بیست مثقال طلای برای ساخت قندیل حرم به میرزا محمد حسین شریفی پرداخت (کلاتر، ۱۳۲۵: ۶ - فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۵۱۴). رضاقلی میرزا فرزند نادر نیز در سال (۱۱۴۶هـ.ق) «دویست تومان وجه رواج آن زمان» جهت تعمیر بقعه در اختیار میرزا محمدحسین شریفی قرارداد (فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۵۲۸). حاکمان محلی فارس نیز توجه ویژه به آن داشتند در سال (۱۲۳۹هـ.ق) حسینعلی میرزا فرمانفرما حکمران فارس (فرزند فتحعلی شاه) عمارت و گنبد بقعه را که در اثر زلزله خراب شده بود بازسازی کرد. به گفته مجدالاشراف، هزینه بازسازی را از قندیل ساخت نادری و «مبلغی هم نقد مرحوم فرمانفرما.. قریب هزارتومانی هم از میمند وقفی» پرداخت شد (مجدالاشراف ۱۳۷۸: ۴۵).

گذشته از توجه مردم و حاکمان به بقعه، نقش متولیان بقعه در برگزاری مراسم عبادی، تشیع و سوگواری حائز اهمیت بود. اجساد بسیاری از دیوانیان و عالمان برجسته فارس در شاهچراغ «طوف [طواف] دهند بعد به مدفن برسانند» (وحیدالاولیا، ۱۳۷۴: ۵۱) از جمله میرزا جانی فسایی دیوانی برجسته دوره فتحعلی شاه، سید فقها حاج ابراهیم مجتهد و حتی زکی خان سرتیپ (با وجود اختلاف با مجدالاشراف متولی) در شاهچراغ تشیع و از آنجا به محل تدفین رهسپار شدند (فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۶۷۱، ۷۷۷، وحیدالاولیا، ۱۳۷۴: ۴۳). تنی چند از اعضای خاندان سلطنتی زند چون جعفرخان فرزند صادق خان، ابوالفتح خان زند فرزند کریم خان زند و صادق خان (فوق ۱۱۹۷هـ.ق) برادر کریم خان زند در این حرم مدفون شدند (گلستانه، ۱۳۳۴: ۳۵۱، ۴۵۹، مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۱۶۰). پس از اعضای خاندان سلطنتی، مقامات دیوانی مهم بویژه علما و شعرای بزرگ فارس، نیز در این بقعه به خاک سپرده شدند. علی بن احمد شیرازی مشهور به سیدعلی خان (فوق ۱۱۲۰هـ.ق)، خاندان وصال شیرازی (فوق ۱۲۶۲هـ.ق) از جمله علما و ادیبان مشهور مدفون در این بقعه هستند (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۹۵، ۱۰۴۶). متولیان همزمان با جایگاه برجسته اجتماعی، در هرم سلسله مراتب سیاسی ایالت نیز بالاترین جایگاه را پس از خاندان حکمران و بعضی مقامات دیوانی دارا بودند و بطوره ویژه در بقعه به خاک سپرده می شدند. چنانچه میرزا حبیب‌الله در پایین ضریح رو به ضلع شرقی به خاک سپرده شد (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۱۲۷). از دوره مجدالاشراف به بعد این خاندان صاحب آرامگاه خانوادگی شد. در منابع ذهبی در رابطه با نحوه انتخاب آرامگاه و نگاه ویژه مجدالاشراف به آن مطالب خاصی آمده است (وحیدالاولیا، ۱۳۷۴: ۵۴-۵۵). در این آرامگاه، مجدالاشراف، سید محمدرضا (فوق ۱۳۴۵هـ.ق) معروف به مجدالاشراف ثانی، میرزا احمدآقا (فوق ۱۳۵۱هـ.ق) فرزند سید محمد رضا و سید محمد حسین شریفی (۱۳۱۵-۱۳۸۳هـ.ق) فرزند میرزا احمدآقا به خاک سپرده شدند (رکن زاده، ۱۳۳۷: ۳/ ۲۶۳-۲۶۴). ابوالقاسم راز، پدر مجدالاشراف هم اگر چه نه در شاهچراغ، در «ایوان طلای صحن نو ناصرالدین شاه در آستانه قدس رضوی» به خاک سپرده شد (بلاغی، ۱۳۶۹: ۱۴۴).

خاندان شریفی به عنوان متولیان شاهچراغ، از جنبه اقتصادی از امتیازات گوناگونی چون معافیت‌های مالیاتی، هدایای مختلف و نذورات بهره‌بردند. نظام موقوفات و منابع سرشار موقوفی نیز چون دیگر درآمدها و در طول زمان برای تداوم این خاندان کارساز شد. آنها یکی از بزرگترین موقوفات فارس را که توسط تاشی خاتون مادر شاه شیخ ابو اسحاق ایجاد و میرزا حبیب الله بر آن افزود در دست داشتند (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۱/ ۱۷۸-۱۷۹). بخش عمده موقوفات شاهچراغ شامل «دککین و کاروانسرای و حمامی» و همچنین میمند قصبه‌ای در میان شرق و جنوب شیراز که به گفته فرصت شیرازی «حاصلش غله و برنج و میوه‌های بسیار نیکو» و همچنین هر شش دانگه توابع آن (باغ کهنه، پرزیتون، تنگ ریزه...) بود (همان: ۱۷۸، ۷۴۹).

از جمله دلایل خاندان شریفی حسینی در بکارگیری از وقف، ممانعت از تصرف املاک وقفی توسط حکمرانان و تقسیمشان بود. نکته‌ای که بخوبی در وقف نامه میرزا حبیب الله شریفی ذکر شده که این املاک قابل خرید و فروش نیست به «اجاره زیاد از سه سال ندهند» و همچنین به «حاکمان متغلبه» واگذار نکنند (مستوفی، ۱۳۱۹: ش ۲۵۳۶). میرزا حبیب الله منافع حاصل از وقف را به ده سهم تقسیم کرد. سه سهم مخصوص متولی، دو سهم صرف مخارج ۷ نفر از دختران متولی که با فوت هر یک، سهم آن به متولی اختصاص می‌یافت، یک سهم به همسر متولی آغاخاتون، یک سهم هم در اختیار خواجه مظفرالدین علی معمار و سرکارگر وقت، که سهم او نیز بعد از مرگ در اختیار متولی قرار می‌گرفت و در نهایت سه سهم از ۱۰ سهم صرف تعمیرات و نگهداری بقعه می‌شد (شریفی، ۱۳۹۰: ۴۰). گذشته از این، انتصاب افراد خاندان در مشاغل چون مدیریت املاک وقفی، حسابدار مالی و مباشر.. با توجه به سرپرستی املاک موقوفی از نقاط امتیاز این خاندان بود (کلانتر، ۱۳۲۵: ۱۳). دسترسی ویژه به موقوفات و املاک احتمال بهره برداری شخصی از این منابع را نیز افزایش می‌داد. در این باره فرصت الدوله شیرازی از ده «جلودر» در ارسنجان یاد می‌کند که وقف بر شاهچراغ و «نصف آن را میرزاعلی رضا [از خاندان شریفی] متصرف است». (فرصت شیرازی، ج ۱، ۴۰۴) واژه متصرف معمولاً بار منفی دارد و تاحدودی نزدیک به غصب تعبیر می‌شود. اما در ادامه توصیف میرزا علی رضا با عنوان «جلیل القدر و عظیم‌الشان» (همان: ۴۰۴) بیانگر این است که فرصت الدوله این تصرف را در چارچوب مناسبات اجتماعی و عرفی زمان قابل قبول یا قابل توجیه می‌دانسته است. با این حال با توجه به دست به دست شدن تولیت و موقوفات در طول زمان احتمال استفاده شخصی از موقوفات در این شرایط قابل توجه است. امری که در اختلافات درون خاندانی در دوران معاصر به آن توجه شده است (شریفی، ۱۳۴۴: ۶۴). افراد این خاندان از نظر موقعیت اجتماعی و اقتصادی از طبقات فرادست جامعه بودند. چنانچه موءلف تذکره هفت اقلیم در مورد «شاه وجیه الدین خلیل الله» متولی شاهچراغ می‌گوید: «و امروز ولد ارشدش امیر شریف الدین ابراهیم بر ساده آبا تکیه‌زده و به وفور مکنّت و سامان بر سایر همگنان رجحان دارد.» (رازی، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۴۴).

ذکر این نکته ضروریست که درآمدها و منافع املاک وقفی در آغاز صرف مخارج امور جاری برای حفاظت از بقعه، زمینهای وقفی و دستمزدکارگزاران، حقوق آموزگاران، ائمه جماعت و محصلان علوم شرعی می‌شد و دیگر هزینه‌ها در مراحل بعد قرارداداشت. میرزا حبیب‌الله شریفی خود نحوه مصرف عایدات موقوفات را به‌روشنی بیان کرده‌است که باید در تعمیر و بازسازی «بقعه رفیعہ علیہ» و تاسیسات وابسته چون «نقارخانه و آش‌خانه»، پخت آش تهیدستان با روزی «دو من برنج»، وسایل رفاهی و خدماتی بقعه چون فرش، روشنائی، پرداخت حقوق «حفاظ»، موزن و خدمتگزاران، اهداء سالانه یکصد پیراهن، زیر جامه و سی کفش به زائرانی که «قدرت نداشته‌باشند» و نهایتاً حق التولیه پرداخت‌گردد (شریفی، ۱۳۹۰: ۴۰-۴۵). میرزا حبیب‌الله در آغاز تولیت خویش به تعمیر بقعه و ساخت بناهایی چون شاه نشین، بقعه کاظمیه، کاروانسرا، دکان‌ها، حجره‌ها، نقاره خانه مسقف، حمام، سقاخانه در اطراف آن پرداخت. به گفته مجدالاشراف نیز در زلزله سال (۹۹۷ه.ق) شیراز که نیمی از بقعه ویران شد، با درآمد «میمند وقفی» دوباره ساخت (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۸۶).

البته در طول سالهای تولیت در برهه‌هایی به علت مصرف تمام درآمدهای وقفی، متولیان دچار مشکلات مالی شدند. از جمله نادرشاه با خالصه کردن تمام موقوفات فارس این خاندان را در فشار اقتصادی قرارداد (فسایی، ۱۳۶۷: ۱/ ۵۴۴). از این رو صاحب اختیار جهت جلوگیری از تخلف کارگزاران و ضابطان میرزا محمد را به سرپرستی زمینهای وقفی میمند گذاشت (کلانتر، ۱۳۲۰: ۱۳). در این میان اداره املاک وقفی نیز خالی از مشکل نبود. مجدالاشراف در رساله آثار الاحمدیه اطلاعات دست اولی از اختلاف با رعایای اراضی موقوفه به دست می‌دهد از جمله در گزارشی رعایای موقوفه میمند سهم متولی را نمی‌دادند و روسا و کلانتران اراضی وقفی نیز در جهت نفع شخصی درصدد بستن قراردادی با نایب التولیه بودند. در این مورد بر اثر بررسی صاحب دیوان مشخص شد «آنچه غارسین موقوفه به تولیت می‌دهند، عشری از اعشار نیست» و این مسئله منجر به ایجاد قرارداد جدید با رعایای املاک شد. (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۳۶)

۶-۴. نفوذ طریقتی و فرهنگی

رویکرد علمی و فرهنگی خاندان شریفی حسینی از سده هشتم تا چهاردهم، حوزه‌های گسترده‌ای را دربرمی‌گرفت. جد بزرگ این خاندان میر سید شریف در حوزه تفسیر قرآن، کتاب کشاف عن حقائق التنزیل و در حوزه علوم عقلی، مواقف عضدالدین ایجی را از خود به جا گذاشت (موسوی خوانساری، ۱۳۹۱: ۵/ ۳۰۱). حاجی خلیفه، ۱۳۷۸: ۱/ ۳۴۷. میر مرتضی شریفی نبیره میر سید شریف گرگانی «در انواع فضایل نصاب کامل حاصل داشته» مدتی صدارت خراسان و در پایان زندگی در هند سرآمد دانشمندان شد (رازی، ۱۳۷۸: ۱/ ۲۴۴). دیگر نواده اش میرزا مخدوم شریفی (ف: ۹۵۵ه.ق) با ارائه بحث‌های کلامی زمینه ساز تالیف چندین اثر در این باره شد (موسوی خوانساری، ۱۳۹۱: ۴/ ۲۰۰، فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۱۱۴۰). از جمله قاضی نورالله شوشتری با تالیف مصائب النواصب به کتاب نواقص

علی الروافض او پاسخ داد (تستری، ۱۳۸۴: ۱/ ۱۱۴۰). ابوالفتح شریفی حسینی پسر میرزا مخدوم، بر خلاف پدرش فقیه متکلم محدث مفسر اصولی از علمای بزرگ شیعه مورد احترام شاه طهماسب دوم (۱۱۴۲-۱۱۴۵ ه.ق) و مهم‌ترین اثرش آیات الاحکام (مشهور به تفسیر شاهی)، بود (مدرس تبریزی، ۱۳۷۴: ۲۲۰). در حوزه ادبیات نماینده برجسته این خاندان میرزا فضل‌الله خاوری (۱۲۶۶-۱۱۹۰ ه.ق)، به گفته مولف سفینه‌المحمود «جواهر الفاظ موزنش گویی لولوء مکنون» است (محمود میرزا، ۱۳۴۶: ۲/ ۵۵۷). دیوان مهر خاوری با پانزده هزار بیت، و دیوان یوسف و زلیخا شامل هفتاد هزار بیت از آثار اوست. خاوری در عرصه تاریخ‌نگاری نیز فعال و با نگارش تذکره خاوری و تاریخ ذوالقرنین نقش برجسته‌ای در آگاهی ایرانیان از صدر قاجار ایفا کرد (خاوری، ۱۳۷۹: ۷، نواب، ۱۳۷۱: ۶۲۶ دنبلی، ۱۳۴۲: ۱/ ۸۰، خاوری، ۱۳۸۰: ۱/ ۱-۹، خاوری، ۱۳۶۹: ۱). تألیفات میرزا ابوالقاسم شریفی و فرزندانش نیز سرشار از تعبیرات و ترکیبات ادبی بود. میرزا ابوالقاسم، راز، و فرزندانش، مجدالاشراف و میرزاهاشم، قدسی و ادیب تخلص می‌کردند (داور، ۱۳۷۱: ۵۰، ۲۲۳، وحیدالاولیا، ۱۳۳۲: ۱۷، فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۲/ ۷۴۹).

از دیگر عوامل نفوذ اجتماعی و فرهنگی خاندان شریف حسینی در فارس به ارتباط و فعالیتشان در سلسله صوفی ذهبیه برمی‌گشت. حضور فعالانه در جامعه و ارتباط با طبقات گوناگون مردم، احترام ویژه گروه‌های اجتماعی را دربرداشت. اعضای این خاندان جهت گسترش و رونق بخشیدن به جنبه‌های اجتماعی و تشکیلاتی اقدامات در خور توجه‌ای انجام دادند. از جمله سید ابوالقاسم شریفی (راز) به تجدید تشکیلات خانقاهی سلسله ذهبیه پرداخت. از آنجا که اقطاب ذهبی قبل از او، خانقاه ثابتی نداشته و غالباً منازل مسکونیشان، مرجع سالکان بود. او بناهای گسترده در محله بازار مرغ شیراز ساخت که محل رفت و آمد مریدان و مرکز مراسم خانقاهی شد (خاوری، ۱۳۶۲: ۳۷۸-۳۷۹).

فعالیت‌های اجتماعی این خاندان در اموری چون میزبانی و اطعام اکرام فقرا و یتیمان، شرکت در مراسم عمومی مردم نظیر جشن ازدواج، تشیع جنازه .... ارتباطشان را با مردم فراهم می‌ساخت و وجاهت اجتماعی می‌بخشید. با توجه به در دست داشتن تولیت شاهچراغ بسیاری از مراسمات طریقتی نیز در قالب مراسمات مذهبی شکل می‌گرفت. مجدالاشراف مراسم و تشریفات تازه‌ای در تولیت متداول کرده بود. مقدمات این مراسم با قرار دادن «جارها و چلچراغ‌ها» در رواق جنوبی، و ورود مجدالاشراف و مریدانش با تشریفات مجلل و باشکوه آغاز و با زیارت «ضریح مبارک» و همراهی او تا درب خانقاه (منازل موروثی پدر) با صدها چراغ‌کش و فانوس به دست، و «چهار یساول» با لباس و چوب نقره‌ای در پیشاپیش جمعیت پایان می‌یافت (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۱۰-۱۱، خاوری، ۱۳۶۲: ۳۹۶). آرامگاه مجدالاشراف نیز مورد توجه اردتمندان بود از این آرامگاه دری به حرم باز، که «افراد حاجتمند» وارد، و «اخذ فیوضات» می‌کردند (وحیدالاولیا، ۱۳۳۲: ۵۷). پول قابل توجهی از درآمد

زمین‌های وقف بر «حظیره متبرکه» معین، که صرف مخارج زائران می‌شد. (همان جا) بر آرامگاه او اغلب شبها «فقرای سلسله ذهبیه و سایر ناس... با... عبادت و نوافل مواظبت دارند» (همان: ۵۸) اعضای این خاندان علاوه بر مسند ارشاد و اداره خانقاه، مانند دیگر مشایخ این سلسله در لباس روحانیت (عبا، قبا، عمامه، لباده)، مجالس تذکر، وعظ، تدریس فقه و تفسیر هم داشتند (پیوست شماره ۴). در کنار این ویژگی، شیعه بودن طریقت ذهبیه باعث می‌شد آنان نسبت به دیگر سلسله‌های صوفی کمتر مورد طعن قرار بگیرند. اگر چه بنا بر منابع ذهبی آنان در عراق و ترکیه امروزی ارادتمندانی داشتند. چنانچه میرزا هدایت الله «رئیس فقرای ذهبیه» عتبات عالیات مقیم نجف اشرف بود (پرویزی، ۱۳۳۲: ۱۷۸، ۲۸۴). اما ذهبیه غیر از ایران در هیچ کجا خانقاه نداشت و این بومی بودن نیز آنان را از اتهام خارجی (که برخی علما به دیگر سلسله‌های صوفی می‌زدند) مبرا، و باعث کاهش فشار سیاسی بر این سلسله و خاندان شد. همچنین از آنجا که شیوه ارشاد افراد در ذهبیه بصورتی بود که «می باید مخالفت شریعت مقدسه ننماید و احکام ظاهر دین را کما ینبیی اطاعت» نماید ارتباط خوبی با متشرعان داشتند (رازشیرازی، بی تا: ۳۴). به طوری که در مجالس آنان علما و عرفا و تجار و کسبه و «غیره هم... حاضر و کسب فیض» می‌نمودند (وحیدالاولیاء، ۱۳۷۴: ۴۴) علاءالدوله حاکم فارس در نگاهی به صوفی‌گری مجدالاشراف عنوان داشت «فی الواقع این نحو درویشی تعریف دارد» (مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۴۷).

خاندان شریفی حسینی با ساخت مراکز آموزشی و تعلیم و پرورش مریدان و شاگردان به ترویج علوم عرفانی و مذهبی دست یازید. در این حوزه میرزا حبیب الله شریفی با ساخت مدرسه حبیبیه، پیشگام و مجدالاشراف نواده‌اش با احیاء کتابخانه شاهچراغ (اهداء ۲۲۷ جلد کتاب خطی متعلق به خود) و تاسیس مطبعه احمدی و چاپ کتابهای متعدد (به مدیریت مریدش میرزا احمد تبریزی ملقب به وحید اولیاء). طریقه و روشش را دنبال کرد (فسایی، ۱۳۶۷: ۲/ ۹۴۳، مجدالاشراف، ۱۳۷۸: ۲۳۷، وحیدنامه، ۱۳۳۸: ۳۲) در تربیت شاگردان ابوالقاسم راز جایگاه ویژه داشت، راز، رساله‌های زیادی در نظم و نثر «در اسرار طریقت و حقیقت» که «هر رساله برای سلاک الهی دستورالعمل جامع» بود نگاشت (مجدالاشراف، بی تا: ۵۶). قوائم الانوار در تشریح آداب سلوک و رساله مرصادالعباد در تربیت و دستگیری سالکان آذربایجان از جمله این تالیفات است (راز، ۱۳۸۳: ۸۴-۸۵، راز شیرازی، بی تا: ۲).

اقطاب ذهبی خاندان شریفی، حوزه‌های سلوکی خود را علاوه بر فارس، در ولایات و مناطق آذربایجان، خوزستان و خراسان دایر کردند (پرویزی، ۱۳۳: ۱۶۲). چنانچه راز شیرازی، میرزا عبدالکریم زنجانی (ملقب به رایش الدین متخلص به اعجوبه) را جهت تربیت مریدان به آذربایجان فرستاد تا در آن «صفحات که با آن جناب از اهل لسانند... سلاک و طلاب طریق الهی را ابشار و انذار» نماید (راز شیرازی، بی تا: ۴). در آذربایجان از ارادتمندان راز، پرویز خان سلماسی از خان‌زادگان لک در سال (۱۲۹۹ه.ق) با مرگ میرزا عبدالکریم اعجوبه با لقب صفیرالعارفین از جانب مجدالاشراف به ریاست «فقرای سلسله» در آذربایجان برگزیده شد (صفیرالعارفین، ۱۳۴۹: ۵، پرویزی، ۱۳۳۲: ۱۹۶، ۲۰۲).

همچنین میرزا محمد حسین عشقی ریاست فقرای ذهبیه تهران، درویش غلامحسین و بعد از او، سید علی آقا (معاون ضریح امام رضا) ریاست ذهبیان خراسان را بر عهده داشتند (مجدالاشراف، ۱۳۳۰: ش ۲: ۱۰، پرویزی، ۱۳۳۲: ۱۷۵-۱۷۷).

۷. نتیجه

نقش و جایگاه خاندان شریفی حسینی شیرازی به عنوان یکی از پرنفوذترین خاندان‌های محلی فارس در جنبه‌های گوناگون سیاسی، مذهبی، اجتماعی نمایان است. سابقه و تجربه برجسته این خاندان در دانش دیوانی و اداری، زمینه ورود و ترقی شماری از اعضای آن در دربارهای صفویه، زندیه، افشار و قاجار را مهیا ساخت. بطوری که مناصب وزارت و صدارت، کلانتری و صاحب اختیاری، وزیر ایالت را دست داشتند. هر چند با درگذشت میرزا محمد کلانتر، مقارن با ظهور و قدرت‌یابی حاج ابراهیم کلانتر و خاندان قوامی، نقش سیاسی و دیوانی خاندان شریفی حسینی رو به افول گذاشت. اما تولید موروثی این خاندان بر بقعه شاهچراغ همچنان موقعیت و جایگاه این خاندان را حفظ نمود. استفاده از مزایای تولید (نفوذ اجتماعی، مذهبی، سیاسی، موقوفات ...) در بازه زمانی چندین قرنی از صدور فرمان تولید توسط شاه اسماعیل صفوی تا پایان آن در دوره پهلوی، جایگاه آنان را بیش از پیش مستحکم کرد. توارث در امور صوفیانه علاوه بر تولید موروثی و همچنین جمع شدن همزمان قطبیت سلسله ذهبیه و تولید بقعه شاهچراغ از نقاط قوت خاندان شریفی بود. در زمینه فعالیت‌های صوفیانه خاندان شریفی حسینی با دربرداشتن سه قطب اصلی سلسله صوفی ذهبیه زمینه شکوفایی و رواج ذهبیه و نفوذ خود در فارس و ایران را فراهم ساخت. اگر چه با درگذشت مجدالاشراف، به مرور زمان از نفوذ این خاندان در سلسله ذهبیه کاسته شد اما هنوز هم گروهی از صوفیان ذهبیه بویژه ذهبیان آذربایجان اعضای این خاندان را قطب سلسله دانستند. حیات علمی و فرهنگی مستمر این خاندان در فارس از دیگر نقاط برجسته آنان بود. بسیاری از اعضای وابسته به این خاندان، از علما و اندیشمندان سرشناس عصر خود و مورد توجه جامعه محلی فارس بودند.

پی نوشت‌ها:

۱. قیاقلی آقای قورت جارچی‌باشی در سال (۱۱۵۸ ه.ق) والی فارس شد (فسایی، ۱۳۶۷: ۵۷۴/۱-۵۷۰) بنا به گفته میرزا محمد کلانتر مجموعه‌ای از اقدامات او چون (گرفتن مالیات زیاد از اصناف و فارسبان، توهین به کلانتر شیراز و تنبیه نایب او، و تملک و تصرف «مال دیوان به عنوان اخذ و عمل خود» (کلانتر، ۱۳۲۵: ۱۹) باعث شد نادر شاه، او را احضار اما قیاقلی تمرد کرد و در صدد جمع‌آوری نیرو برآمد، ولی شیرازیان از ترس تهدید شاه، او را تحویل ماموران اعزامی نادر دادند. قیاقلی در راه تریاک خورده و در «قعر سقر [دوزخ] مسکن ساخت» (همان: ۲۱).

۱. آرامگاه جد بزرگ خاندان شریفی محله لب آب شیراز (نگارنده) ۴. مجدالاشراف صوفی در لباس فقها (رساله قدسی)

منابع

- آصف، محمد هاشم، (۱۳۴۸)، رستم التواریخ، تصحیح محمد مشیری، تهران، تابان.
- ابن بطوطه، (۱۳۷۶)، سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمد علی موحد، بی جا، سپهر نقش.
- استخری، احسان الله علی، (۱۳۳۸)، اصول تصوف، تهران، بوذرجمهری.
- استرآبادی، میرزا مهدی، (۱۳۴۱)، جهانگشای نادری، به اهتمام سید عبدالله انوار، تهران، آثار ملی.
- استشهاد و گواهی گواهان، نسخه خطی، اسناد اداره کل اوقاف فارس.
- افشار، ایرج، (۱۳۵۲)، فرمانی از سلطان رستم آق قوینلو، بررسیهای تاریخی، سال هشتم، شماره ۴.
- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان، (۱۳۵۷)، صدرالتواریخ، تصحیح محمد مشیری، تهران، روزبهان.
- بامداد، مهدی، (۱۳۵۷)، شرح حال رجال ایران در قرون ۱۲ و ۱۳ و ۱۴، ج ۶، تهران زوار.
- برکت، محمد، (۱۳۹۷) نسخه شناسی موقوفات آستان مقدس احمد بن موسی الکاظم شاه چراغ (مطالعه موردی: وقف نامه میرزا حبیب الله شریفی)، رهیافت فرهنگ دینی، سال اول، شماره اول.
- بلاغی، عبدالحجت، (۱۳۶۹)، مقالات الحنفاء فی مقامات شمس العرفاء، تهران، مظاهری.
- بیضایی، محمد کشاورز و دیگران، (۱۳۹۸)، جایگاه خاندان نایب الصدر شیرازی در تحولات فرهنگی و سیاسی قاجار، جستارهای تاریخی، دوره ۱۰، ش ۱.
- پرویزی، حاج شمس الدین، (۱۳۴۶)، رساله نوریه در تعریف سلسله جلیل ذهبیه، تبریز، رضایی.
- تبریزی، نجیب الدین رضا، نسخه خطی سبع المثنائی، کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران.
- تستری، قاضی نورالله، (۱۳۸۴)، مصائب النواصب، تحقیق قیس العطار، ج ۱، قم، دلیل ما.
- ترکمان، اسکندر بیگ، (۱۳۵۰)، تاریخ عالم آرای عباسی، ج ۱، تهران، امیر کبیر.
- جعفریان، رسول، (۱۴۰۰)، زندگینامه خودنوشت میرمخدوم شریفی در سال ۹۸۹ ق در ۴۲ سالگی، آینه پژوهش، دوره ۳۲، شماره ۲.
- جنید شیرازی، عیسی، (۱۳۶۴)، تذکره هزارمزار، تصحیح نورائی وصال، شیراز، کتابخانه احمدی

حاجی خلیفه، (۱۳۷۸)، کشف الظنون عن اسامی الكتب و الفنون، دارالحیاء، تراث العربی، بیروت.
حسینی قمی، احمد بن شرف الدین حسین، (۱۳۸۳)، خلاصه التواریخ، تصحیح احسان اشراقی، ج ۱، تهران، دانشگاه تهران.

خاوری، میرزا فضل الله، (۱۳۶۹)، یوسف و زلیخا، شیراز، نوید.

_____، (۱۳۷۹)، تذکره خاوری، تصحیح میر هاشم محدث، زنجان، زنگان.

_____، (۱۳۸۰)، تاریخ ذوالقرنین، تصحیح ناصر افشارفر، تهران، وزارت ارشاد.

خاوری، اسدالله، (۱۳۶۲)، ذهبیه تصوف علمی-آثار ادبی، تهران، دانشگاه تهران.

خوافی، فصیح، (۱۳۸۶)، مجمل فصیحی، تصحیح سید محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر.

داور، شیخ مفید، (۱۳۷۱)، مرآت الفصاحه، تصحیح و تکمیل محمود طاووسی، شیراز، نوید.

دنبلی، عبدالرزاق، (۱۳۴۲)، نگارستان دار، به کوشش ع. خیامپور، تبریز، ج ۱، کتاب آذربایجان.

دیوان بیگی، سید احمد، (۱۳۶۴)، حدیقه الشعراء، تصحیح عبدالحسین نوایی، ج ۱، تهران، زرین.

راز شیرازی، میرزا ابوالقاسم، (۱۳۵۲ق)، طباشیر/الحکمه، شیراز، خانقاه احمدی.

_____، (۱۳۷۳ق)، شرح خطبه البیان در مجموعه انهار جاریه، شیراز، خانقاه احمدی.

_____، (۱۳۸۳)، قوائم الانوار و طوابع الاسرار، تصحیح خیرالله محمودی، قم، دریای نور.

_____، (بی تا)، مرصادالعباد، تبریز، رضایی.

رازی، امین احمد، (۱۳۷۸)، تذکره هفت اقلیم، تصحیح محمدرضا طاهری، ج ۱، تهران، سروش.

راقم سمرقندی، میرسیدشریف، (۱۳۸۰)، تاریخ راقم، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، بنیاد افشار

رکن زاده، محمد حسین، (۱۳۳۹)، سخن سرایان فارس، ج ۳، تهران، خیام

روملو، حسن بیگ، (۱۳۵۷)، احسن التواریخ، تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران، بابک.

شریفی حسینی، ابراهیم، (۱۳۴۴)، چراغ ایمان (گلچین شریفی)، شیراز، مولف.

شریفی، میرزا حبیب الله، (۱۳۹۰)، وقف نامه در آشنایی با موقوفات و نیات آنها. معاونت موقوفات آستان

مقدس/احمدی و محمدی، شیراز، نوید.

شوکانی، محمد بن علی بن محمد بن عبدالله، (۱۳۴۸ق)، البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع، بیروت،

دارالمعرفه.

شیرازی، قوام محمد، (۲۰۲۱)، رساله دستور قرن دهم ه.ق، به کوشش امید رضایی، توکیو، دانشگاه مطالعات

خارجی.

صفوی، سام میرزا، (بی تا)، تذکره تحفه سامی، تصحیح رکن الدین همایون خرم، کتاب ایران.

صفیرالعارفین، حضرت خان پرویز، (۱۳۴۹)، رساله سوال و جواب، تبریز، رضایی.

فرست شیرازی، محمد نصیر، (۱۳۷۷)، آثار عجم، تصحیح منصور رستگار، تهران، امیر کبیر.

فسایی، میرزا حسن، (۱۳۶۷)، فارسنامه ناصری، تصحیح منصور رستگار فسایی، تهران، امیرکبیر.

گلستانه، ابوالحسن، (۱۳۳۴)، مجمل التواریخ، به اهتمام مدرس رضوی، تهران، ابن سینا.

کلاتر، میرزا محمد، (۱۳۲۵)، روزنامه میرزا محمد کلاتر شامل وقایع قسمتهای جنوبی ایران از

سال ۱۱۴۲ تا ۱۱۹۲ هجری قمری، به اهتمام عباس اقبال، تهران، سهامی.

کیا گیلانی، سید احمد، (۱۴۰۹ق)، سراج الانساب، تحقیق مهدی رجایی، قم، مرعشی نجفی.

- ۲۱۹ تحلیلی بر تداوم جایگاه و نقش‌های چندوجهی خاندان‌های متنفذ محلی؛ نمونه پژوهشی خاندان شریفی حسینی در فارس
لکنوی هندی، محمد عبدالحی، (۱۳۲۴ق)، الفوائد البهیه فی تراجم الحنفیه، بتصحیح محمد بدرالدین ابوفراس النعانی، قاهره، دارالکتاب الاسلامی.
- مجدالاشراف، (۱۳۲۰ق)، نسخه خطی رساله نعمت شش جهتی مظفریه، شیراز، خانقاه احمدی.
- _____، رساله آثار/الاحمدیه، تصحیح محمد یوسف نیری، دانشگاه شیراز.
- _____، تام/الحکمه، ش ۷۰۹۷، شیراز، خانقاه احمدی.
- محمود میرزا، (۱۳۴۶)، سفینه/المحمود، تصحیح خیامپور، ج ۲، تبریز، تاریخ و فرهنگ ایران.
- مدرس تبریزی، محمود علی، (۱۳۷۴)، ریحانه/الادب، ج ۳، تهران، خیام.
- مدرسی طباطبایی، حسین، (۱۳۵۳)، وقف نامه ای از ترکمانان قراقویونلو، فرهنگ ایران زمین، شماره ۲۰.
- مستوفی، میرزا عبدالحسین، (۱۳۱۱ق)، نسخه خطی کتابچه وقفنامه های شاهچراغ، ش ۲۵۳۶، شیراز، کتابخانه شاهچراغ.
- میرزا ابوالقاسمی، محمدصادق، (۱۳۹۸)، نقش حجر: سواد وقفنامه بقعه شاهچراغ، آینه میراث، شماره ۶۵.
- میرزا سمیع، (۱۳۳۲)، تذکره الملوک، به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، طهوری.
- مروی، محمد کاظم، (۱۳۶۴)، عالم آرای نادری، تصحیح محمد امین ریاحی، زواره.
- موسوی خوانساری، میرزا محمدباقر، (۱۳۹۱)، روضات الجنات، ج ۴ و ۵، قم، مهراستوار.
- میرخواند، میر محمد بن سید برهان الدین خواند شاه، (۱۳۳۹)، تاریخ روضه الصفا، ج ۴، ۶، خیام.
- نامی اصفهانی، محمد صادق، (۱۳۶۳)، تاریخ گیتی گشا، تهران، اقبال.
- نایب الصدر، محمد معصوم، (بی تا)، طرائق الحقائق، تصحیح محمد جعفر محجوب، تهران، سنائی.
- نواب، حاج علی اکبر، (۱۳۷۱)، تذکره دلگشا، تصحیح منصور رستگار فسایی، شیراز، نوید.
- وقایع اتفاقیه (مجموعه گزارشهای خفیه نویسان انگلیس در ولایات جنوبی ایران از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۲۲ قمری)، (۱۳۶۲)، به کوشش سعیدی سیرجانی، تهران، نوین.
- وحیدالاولیاء، (۱۳۳۲ق)، رساله قدسی، شیراز، خانقاه احمدی.
- _____، (۱۳۷۴ق)، اوصاف المقربین، شیراز، خانقاه احمدی.
- وحیدنامه. شرح مختصری از احوال حضرت وحیدالاولیاء، (۱۳۳۸)، تهران، خانقاه احمدی.
- هدایت، رضاقلی، (۱۳۴۴)، تذکره ریاض العارفین، به کوشش مهرعلی گرکانی، محمودی.
- Accidental events (A collection of reports of British secret writers in the southern provinces of Iran from 1874 to 1904), (1983), edited by Saeedi Sirjani, Tehran, Novin. [In Persian].
- Affidavits and certificates of witnesses, manuscripts, documents of the Administration of Fars Endowments. [In Persian].
- Afshar, Iraj, (1973), Farman az Sultan Rostam Aq Qoyinlu, Barrasiaye Tarikhi, (8)4. [In Persian].
- Asif, Mohammad Hashim, (1969), Rostam al-Tawarikh, edited by Mohammad Moshiri, Tehran, Taban. [In Persian].
- Balaghi, Abdul Hojat, (1990), The Articles of Al-Hanafa in the Authorities of Shams Al-Arafa, Tehran, Mazaheri. [In Persian].
- Bammad, Mehdi, (1978), biography of Iranian men in the 12th, 13th and 14th centuries, Vol. 6, Teherlan, Zovar. [In Persian].

- Barakat, Mohammad, (2018) , Noskhe Shenasi Mowqafat Astane Moqaddase Ahmad bin Musa al-Kazim Shah Cheragh, Rahyaf Farhang Dini,1(1). [In Persian].
- Bayzaei, Mohammad Keshavarz et All, (2019), The position of Naib Al-Sadr Shirazi Family in the Cultural and Political Developments of the Qajar Period, Historical Study, Vol. 10.[In Persian].
- Davar, Sheikh Mofid, (1992), Marat al-Fasaha, edited by Mahmoud Tavousi, Shiraz, Navid.[In Persian].
- Denbali, Abd al-Razzaq, (1963), Nagaristan Dar,edited by Khayampur, Tabriz, Volume 1, Book of Azerbaijan.[In Persian].
- Diwani Beigi, Seyed Ahmad, (1985), Hadiqa al-Shaara, edited by Abdul Hossein Navaei, vol. 1, Tehran, Zarin.[In Persian].
- Estakhari, Ehsanullah Ali, (1959), Principles of Sufism, Tehran, Bouzarjamohri.[In Persian].
- Estrabadi, Mehdi Khan, (1962), Jahangashay Naderi, by Seyed Abdullah Anwar, Tehran,National Artifacts.[In Persian].
- Etemad al-Sultaneh, Mohammad Hasan Khan, (1978), Sadr al-Tawarikh, edited by Mohammad Moshiri, Tehran, Rozbahan.[In Persian].
- Fasaai, Mirza Hassan, (1988), Farsnameh Naseri, edited by Mansour Rostgar Fasaai, Tehran, Amir Kabir.[In Persian].
- Forsat Shirazi, Mohammad Nasir, (1998), Ajam's works, edited by Mansour Rostgar , Tehran, Amir Kabir.[In Persian].
- Ghereghlou, Kioumars,(2019), A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Makhdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy, The Journal of Ottoman Studies,
- Golestaneh, Abul Hasan, (1955), Majamal al-Tawarikh, edited by the Modares Razavi, Tehran, Ibn Sina .[In Persian].
- Hedayat, Reza Qoli, (1965), Riaz Al-Arifin Tazkira, edited by Mehr Ali Gorkani, Mahmoudi.[In Persian].
- Haji Khalifa, (1999), Kashf Al-Dhanun on the Names of Al-Kitab and Al-Funun, Dar al-Hiya Tarath al-Arabi, Beirut.[In Persian].
- Hosseini Qomi, Ahmed Bin Sharafudin Hossein, (2004), Summary of History, edited by Ehsan Eshraghi, Vol. 1, Tehran, University of Tehran.[In Persian].
- Ibn Battuta, (1997), Ibn Battuta's travelogue, translated by Mohammad Ali Mohad, bis,sepehr naqsh.[In Persian].
- Jafarian, Rasoul, (2021), Autobiography of Mir Makhdum Sharifi in 989 AH at the age of 42, Aineh Pahoejosh, Volume 32, Number 2.[In Persian].
- Junaid Shirazi, Isa, (1985), Hazar Mazar Tazkira, edited by Noorani Vasal, Shiraz, Ahmadi Library.[In Persian].
- Kalantar, Mirza Mohammad, (1946), Mirza Mohammad Kalantar newspaper including the events of the southern parts of Iran from 1763 to 1813, by Abbas Iqbal, Tehran, Sahami. .[In Persian].
- Khafi, Fasih, (2007), Majmal Fasih, edited by Seyed Mohsen Naji Nasrabadi, Tehran, Asatir.[In Persian].

- Khavari, Asadullah, (1983), *Zahabiyah Sufism Scientific-Literary Works*, Tehran, University of Tehran.[In Persian].
- Khavari, MirzaFazlulah, (1990), Yusuf and Zulikha, Shiraz, Navid.[In Persian].
- _____, (2000), *Tazkire Khavari*, edited by Mir Hashim Mohhadeth, Zanjan, Zangan.[In Persian].
- _____, (2001), *Tarikh Dhul-Qarnain*, edited by Nasser Afsharf, Tehran, Ministry of Guidance.[In Persian].
- Khansari, Mohammad Baqer, (2013), *Rozat Al-Janat*, Vol. 4 and 5, Qom, Mehrastvar.[In Persian].
- Kia Gilani, Seyyed Ahmad, (1988), *Siraj Al-Ansab*, Mehdi Rajaei's research, Qom, Marashi Najafi.[In Persian].
- Lucknowi Hindi, Muhammad Abdul Hai, (1324 AH), *Al-Fawaid al-Bahiya fi Tarajim al-Hanafiyya*, with the correction of Muhammad Badr al-Din Abu Firas al-Na'ani, Cairo, Dar al-Kitab al-Islami.[In Arabic].
- Mahmoud Mirza, (1967), *Safina Al-Mahmoud*, edited by Khayampur, Volume 2, Tabriz, History and Culture of Iran.[In Persian].
- Majdalashraf, (1941), the manuscript of the treatise *Nemat six directions*, Mozaffaria, Shiraz, Ahmadi Khanqah. [In Persian].
- _____, (1999), treatise on *Asar Al-Ahmadiya*, edited by Mohammad Yusuf Neiri, Shiraz University.[In Persian].
- _____, *Tam Al Hikmeh*, N 7097, Shiraz, Ahmadi Khanqah.[In Persian].
- Marvi, Mohamad kazem (1967), *Alam Arai Naderi*, edited by Mohamd Amin Riahi, Zavareh. [In Persian].
- Mir Khowand, Mir mohamd ibn Seyed Burhanudin Khowand Shah, (1960), *History of Rouza al-Safa*, vol. 6, 4, Khayam.[In Persian].
- Mirza Abolghasemi, Mohammad Sadeq, (2019), *Naqshe Hajar: Savade Sange Boqee Shah Cheragh*, Ayanah Miras, No. 65.[In Persian].
- Mirza Samia, (1953), *Tazkira Al-Muluk*, by the effort of Mohammad Debir Siyaghi, Tehran, Tahori. [In Persian].
- Modaresi Tabatabaei, Hossein, (1974), *Waqf Name az Turkmens of Qaraqyunlu*, Farhang Iran Zamin, No. 20.[In Persian].
- Modares Tabrizi, Mahmoud Ali, (1995), *Rehaneh Al-Adab*, Volume 3, Tehran, Khayyam.[In Persian].
- Mostofi, Mirza Abdul Hossein, (1893), manuscript of the book *Shahchragh's endowments*, No. 2536, Shiraz, Shahchragh.[In Persian].
- Naib al-Sadr, Mohammad Masoom, (Bita), *Taraiq al-Haqayq*, edited by Mohammad Jafar Mahjoub, Tehran, Sanai.[In Persian].
- Nami, Mohammad Sadeqh, (1984), *Tarikh Giti Gosha*, Tehran, Iqbal.[In Persian].
- Nawab, Haj Ali Akbar, (1992), *Tadzkiye Delgosha*, edited by Mansour Rostgar Fasai, Shiraz, Navid.[In Persian].
- Parvizi, Haj Shamsuddin, (1967), *Nouriyeh's treatise on the definition of Jalil Zhabiyah dynasty*, Tabriz, Reza'i.[In Persian].
- Raz, Abulqasem, (1933), *Tabashir al-Hikma*, Shiraz, Ahmadi khanqah.[In Persian].

- _____, (1953), Commentary on Al-Bayan's sermon in the collection of Anharjariyeh, Shiraz, Ahmadi Khanqah.[In Persian].
- _____, (2004), Qvam Al-Anwar and Twala'a al-Asr, edited by Khairullah Mahmoudi, Qom, Noor Sea.[In Persian].
- _____, Mursad al-Abad, Tabriz, Rezaei.[In Persian].
- Raqem Samarqandi, Mirsaid Sharif, (2000), History of Raqem, with the help of Manouchehr Sotoudeh, Tehran, Afshar Foundation.[In Persian].
- Razi, Amin Ahmad, (1999), Tadzkiere Haft Ighlima, edited by Mohammad Reza Taheri, vol.1, Tehran, Soroush.[In Persian].
- Rezai, Omid, (2022), Šariḥ'ol-Melk va'l-Vaqf by Mīrzā Ḥabīb'ollāh Sharīfī dated 1519, Journal of Asian of African Studies, No 103
- Roknzadeh Adamit, Mohammad Hossein, (1960), scholars and rhetoricians of Fars, vol. 3, Tehran, Khayam.[In Persian].
- Romelu, Hasan Beyg, (1978), Ahsan al-Tawarikh, edited by Abdul Hossein Navaei, Tehran, Babak.[In Persian].
- Safir al-Arifin, Khan Parvez, (1970), treatise on questions and answers, Tabriz, Rezaei.[In Persian].
- Sharifi Hosseini, Ebrahim, (1965), the light of faith (Sharifi collection), Shiraz, author.[In Persian].
- Sharifi, Mirza Habibullah, (2011), Endowment letter in know the endowments and their intentions. Deputy of the endowments of Muhammadi and Ahmadi holy tombs, Shiraz, Navid.[In Persian].
- Safavi, Sam Mirza, (Bita), Tazkirah Tohfeh Sami, corrected by Rukn al-Din Homayoun Khorram, Ketab of Iran.[In Persian].
- Shirazi, Qavam Mohammad, (2021), Resale Dastor on the 10th century AH, edited by Omid Rezaei, Tokyo, University of Foreign Studies.[In Persian].
- Shukani, Muhammad bin Ali bin Muhammad bin Abdullah, (1348 AH), al-badr al-tali' bi-mahasin min ba'd al-qarn al-sabi', Beirut, Dar al-Marifah.[In Arabic].
- Tabrizi, Najibuddin Reza, Saba Al-Mathani manuscript, Specialized Library of Islamic and Iranian History.[In Persian].
- Testari, Ghazi Nurullah, (2005), Masaib al-Nawasib, Qais al-Attar Research, Vol. 1, Qom, Dalil Ma.[In Persian].
- Turkman, Iskandar Beyg, (1971), Tarikh Alam Arai Abbasi, Volume 1, Tehran, Amir Kabir.[In Persian].
- Vahid al-Awliya, (1913), Rsalah Qudsi, Shiraz, Ahmadi Khanqah.[In Persian].
- _____, (1954), Ousaf Al-Maqrabin, Shiraz, Ahmadi Khanqah.[In Persian].
- Vahid Namah. A brief description of Hazrat Vahid Al-Awliya (1959), Ahmadi khanqa, Tehran.[In Persian].